

Dostoyevsky Fyodor

Zápisky z mrtvého domu

Федор Достоевский
Zápisky z mrtvého domu

«Public Domain»

Достоевский Ф. М.

Zápisky z mrtvého domu / Ф. М. Достоевский — «Public Domain»,

© Достоевский Ф. М.

© Public Domain

Содержание

ČÁST PRVÁ	5
ÚVOD	5
I.	8
II	16
III	25
IV	33
V	42
Конец ознакомительного фрагмента.	46

Fyodor Dostoyevsky

Zápisky z mrtvého domu

ČÁST PRVÁ

ÚVOD

V dalekých krajích Sibíře, uprostřed stepí, hor a neproniknutelných lesů vyskytují se zřídka malinká města s jedním nebo nanejvýš se dvěma tisíci obyvatelů, dřevěná to, neúhledná města se dvěma chrámy, jedním ve městě, druhým na hřbitově, a podobná více k slušné vesnici pod Moskvou než k městu. Bývají obyčejně hojně opatřena policejními hejtmany, komisary a ostatními podřízenými policejními dozorci. V Sibíři vůbec přes to, že je tam zima, jsou úřady neobyčejně teploučké. Lid tamní je prostý, nenačichlý liberálností; pořádky staré, pevné, staletými posvěcené. Úředníky, kteří právem hrají úlohu sibiřské šlechty, jsou buď tuzemci, zakořenělí Sibiřáci, anebo rodáci z evropského Ruska, zejména hlavních měst, kteří se dali přivábiti přídavkem k služnému, dvojnásobnou náhradou cestovného a svůdnými nadějemi do budoucna. Ti z nich, kteří umějí řešit hádanku života, zůstávají skoro všichni v Sibíři, rádi se v ní usazují a zapouštějí pevně kořeny. Za to později nesou bohaté a sladké ovoce. Jiné však, lidi to lehkomyšlné, kteří neumějí řešit hádanku života, Sibíř brzy omrzí a před nimi vzniká tesklivá otázka: Proč jen sem přijeli? Nemohou se dočkat, kdy vyprší zákonitá lhůta úředního pobytu v Sibíři, totiž tři léta, a jakmile uplynula, ihned se namáhají, aby byli převedeni na jiné místo, vracejí se do své otčiny, spílají Sibíři a tropí si z ní žerty. Avšak neprávem: v Sibíři může být člověk blaženě živ nejen jako úředník, nýbrž i vzhledem k mnohým jiným okolnostem. Podnebí jest výtečné; je tam mnoho neobyčejně bohatých a pohostinných obchodníků; mnoho nevšedně zámožných jinorodců. Dívky kvetou růžemi a jsou svrchovaně mravny. Pernatá zvěř lítá po ulicích a sama přiletuje k lovcům. Šampaňského vypije se tak mnoho, že neuvěříte. Kaviár je ku podivu. Úroda v některých místnostech přináší patnáct zrn z jednoho... Vůbec země požehnaná. Jest pouze zapotřebí, aby jí člověk uměl užít. A v Sibíři jí užívati umějí.

V jednom z takových veselých, sebou spokojených městeček s roztomilým obyvatelstvem, jehož památka nevymizí z mého srdce, setkal jsem se s Alexandrem Petrovičem Gorjančikovem, tamním osadníkem, rodilým šlechticem a statkářem z evropského Ruska, odkudž pro vraždu své ženy byl odeslán na Sibíř, kde konal nucené práce jako trestanec druhé třídy, a když uplynula zákonem mu vyměřená desetiletá lhůta trestu, stal se osadníkem ve městečku K., kdež pokorně a tiše trávil zbytek svého života. Domovské právo měl vlastně v jedné volosti¹, sousedící s městem, ale bydlel ve městě, kde se mu naskytovala možnost, opatřit si třeba jen skrovnou výživu vyučováním dětí. V sibiřských městech často se setkáte s učiteli, bývalými trestanci; jimi nepovrhují. Vyučují hlavně francouzskému jazyku, bez něhož se člověk neobejde v běhu života, o němž by však bez nich ve vzdálených krajích Sibíře neměli ani ponětí.

Poprvé jsem se setkal s Alexandrem Petrovičem v domě jistého starého, zasloužilého a pohostinného úředníka Ivana Ivanoviče Gvozdikova, jenž měl pět velice nadějných dcer různého stáří. Alexandr Petrovič jim dával hodiny čtyřikrát za týden, po třiceti kopejkách stříbra za hodinu. Jeho zevnějšek obrátil k sobě mou pozornost. Byl to neobyčejně bledý, hubený člověk, ještě ne starý, asi třicetipětiletý, malinký a slaboučkový. Oblečen býval vždycky velmi čistě po evropsku. Dali-li jste se s ním do řeči, hleděl na vás neobyčejně upřeně a pozorně, s přísnou zdvořilostí vyslechl každé vaše

¹ Volostí slově venkovský, do jisté míry samosprávný okrsek, s voleným starostou a vlastním, voleným soudem, pod jehož pravomoc spadají však jen členové selských obcí.

slovo, jako by se snažil, vmyslet si v jeho smysl, jako byste mu svou otázkou byli dali hádanku, anebo se chcete dopátrati některého jeho tajemství; pak teprv odpovídal jasně a krátce, ale s takovým důrazem na každém slově své odpovědi, že se vás najednou – bůh ví proč – zmocnil nepříjemný pocit a konečně jste byli sami rádi, že je rozhovor skončen. Vyptal jsem se na něho hned tehdy Ivana Ivanoviče a dověděl jsem se, že Gorjančikov vede bezúhonný, mravný život, sice by ho Ivan Ivanovič nevezal za učitele ke svým dcerám; ale že se hrozně straní společnosti, před každým se schovává, je neobyčejně učený, mnoho čte, ale mluví velice málo a vůbec že je dosti obtížno dáti se s ním do řeči. Někteří tvrdili, že je jistě blázen, ačkoli připouštěli zároveň, že to ve skutečnosti není hrubě důležitá vada, že mnozí z poctivých sousedů městečka jsou hotovi prokazovati všemožnou laskavost Alexandru Petroviči, že by dokonce mohl být i užitečným, že by na příklad mohl spisovati prosebné listy. Domýšleli se, že musí míti v Rusku slušné příbuzenstvo, snad dokonce i lidi, mající značný vliv, ale věděli, že od té chvíle, co byl odsouzen k deportaci, přetrhl rozhodně všeliké s nimi spojení – slovem, že si sám škodí. Kromě toho všichni u nás znali jeho historii, věděli, že zabil svou ženu hned v prvním roce svého manželství, že ji zabil ze žárlivosti a sám se udal, což bylo značně polehčující okolností při vyměření trestu. Na podobné přestupky pohlíží se vždycky jako na neštěstí, hodné politování. Ale přes to přese všechno podivín se důsledně stranil všech a přicházel mezi lidi výhradně jen dávat hodiny.

Z prva jsem si ho hrubě nevšímal, ale pomálu – nevím ani, proč – počal mne zajímati. Vězelo v něm cosi záhadného. Abychom se spolu rozhovořili, na to nebylo ani pomyslení. Ovšem na mé otázky odpovídal vždycky, ba zdálo se při tom, jako by to pokládal za svou nejpřednější povinnost. Ale když jsem vyslechl jeho odpovědi, zdávalo se mi nevhodným dále ho vyslýchat. Kromě toho po každé takové rozprávce bylo viděti na jeho tváři jakési strádání a únavu. Vzpomínám si, jak jsem šel s ním kdysi v překrásný letní večer od Ivana Ivanovice. Náhle mne napadlo, abych ho pozval na chvilku k sobě, že si vykouříme po papirose. Nemohu vám vylíčiti, jaký úžas se vyjádřil na jeho tváři; jako by hlavu ztratil, počal mumlati jakási nesouvislá slova, pojednou vzhlédl na mne pln hněvu a dal se na útek v opačnou stranu. Já byl celý udiven.

Od té doby, kdykoli se setkal se mnou, pohlížel na mne pokaždé jako by ulekán. Ale nedal jsem si pokoje; mne vábilo cosi k němu a za měsíc pro nic za nic zašel jsem sám ke Gorjančikovu. Můj krok byl ovšem hloupý a bezohledný. Měl byt na samém kraji města u staré měšťanky, která měla souhotinami nemocnou dceru, a ta zas nemanželskou dcerku, asi desetiletou, hezounkou a veselou holčičku. Alexandr Petrovič seděl podle ní a učil ji čísti v tu chvíli, když jsem k němu vešel. Když mne spatřil, upadl do takových rozpaků, jako bych ho byl přistihl při nějakém přestupku. Pozbyl úplně rozvahy, vyskočil se sedadla a pohlížel na mne vytřeštěnýma očima. Ale konečně jsme usedli; sledoval upřeně každý můj pohled, jako by v každém z nich podezřívával jakýsi zvláštní tajemný smysl. Dovtípl jsem se, že je podezřívavý až do šílenosti. Hleděl na mne s nenávistí, div že se neptal: „Nu, brzy-li potáhneš odtud?“ Dal jsem se s ním do řeči o našem městečku, o tehdejších novinkách. On se zamlčoval a dopáleně se ušklíbal. Vyšlo na jevo, že nejen neznal zcela obyčejných, celému městu známých novinek, ale ani si nepřál jich zvědět. Promluvil jsem tedy o našem kraji, o jeho potřebách; ale on mne poslouchal mlčky a tak mně podivně hleděl do očí, že jsem se konečně zastyděl, co to s ním mluvím. Při tom div jsem ho nerozdráždil novými knihami a žurnály; měl jsem je v rukou, jda právě s pošty, a nabízel jsem mu je ještě nerozřezané. Vrhł na ně lačný pohled, ale okamžitě změnil úmysl a zamítl nabídku, vmlouvaje se, že nemá času. Konečně jsem se mu poroučel a vycházej ze dveří pocítil jsem, že mně spadlo se srdce jakési nesnesitelné břímě. Pocítil jsem stud a zdálo se mi nad míru hloupým, vnučovati se člověku, jenž si učinil právě nejhlavnějším úkolem životním uschovati se co možná nejdále ode všeho světa. Ale již se stalo. Vzpomínám si, že jsem knih v jeho bytě ani nespozoroval, a že tedy nebyla pravdivou pověst, že mnoho čte. Ale asi dvakrát, když jsem jel náhodou velmi pozdě v noci okolo jeho oken, spozoroval jsem v nich světlo. Co tedy dělal, sedě v noci do svítání? Nepsal něco? A psal-li, tedy co asi?

Okolnosti zaviniily, že jsem odejel na tři měsíce z našeho městečka. Když jsem se vrátil – bylo to v zimě – dověděl jsem se, že Alexandr Petrovič zemřel zcela osamělý, že ani lékaře k sobě ani jednou nepovolal. Ve městě na něho skoro už zapomněli. Byt jeho byl prázdný. Bez meškání jsem se seznámil s domácí nebožtíkovou, maje v úmyslu vyzvědět od ní, čím se to zabýval její nájemník, a nepsal-li čeho? Za dvacetník mně přinesla plnou škatuli papírů, jež zbyly po nebožtíkovi. Stařena se při tom přiznala, že dva sešitky už zničila. Byla to zasmušilá, zamklá stařena, od níž těžko bylo se dovědět čeho kloudného. O svém nájemníku nemohla mně povědět ničeho zvláště nového. Dle její výpovědi nedělal skoro nikdy nic, po celé měsíce neotevřel knihy a nevzal péra do ruky. Za to celé noci chodil po světnici a stále o něčem přemýšlel, ba časem i rozmlouval sám s sebou. Měl velice rád její vnučku Kátu, byl k ní pln laskavosti zejména od té doby, co se dověděl, že jí říkají Káťa; na den sv. Kateřiny každý rok chodil sloužit za kohosi panichidu. Hostí nemohl vystát; z domu vycházel pouze na hodiny; mračíval se i na ni, na stařenu, když přicházela jednou týdně aspoň trochu poklidit v jeho světnici, a nepromluvil s ní za celá tři léta skoro ani slova.

Optal jsem se Kátě, pamatuje-li se na svého učitele? Pohlédla na mne mlčky, odvrátila se ke stěně a dala se do pláče. Mohl tedy podivný ten člověk vnuknouti aspoň někomu lásku k sobě.

Vzal jsem s sebou jeho papíry a po celý den jsem je rozebíral. Tři čtvrtiny oněch papírů byly bezvýznamné, holé útržky, anebo žákovská cvičení v pravopise dle předložek. Ale byl mezi nimi jeden sešit dosti obsáhlý, drobně popsáný a nedokončený, snad samým pisatelem pohozený a potom zapomenutý. Bylo to líčení – ač nesouvislé – desetiletého života, stráveného Alexandrem Petrovičem ve trestnici. Líčení to bylo místy promícháno jakýmisi podivnými, hroznými vzpomínkami, vrženými na papír nerovně, křečovitě, jako by z přinucení.

Několikrát jsem znova přečítal ony úryvky, a nabyl jsem skoro přesvědčení, že byly psány v šílenosti. Ale zápisky trestancovy – „Scény z mrtvého domu“, jak sám je pokřtil na jednom místě svého rukopisu, zdály se mi ne zcela nezajímavými. Zcela nový, až dotud mne nepovědomý svět, nápadnost některých událostí, některé zvláštní poznámky o ztracených lidech upoutaly mne, tak že jsem ledaco přečetl s dychtivostí. Rozumí se, že se mohu mýlit. Ale podávám zde všechny hlavy; ať soudí obecnstvo...

I. MRTVÝ DŮM

Trestnice naše stála na kraji pevnosti u samého pevnostního náspu. Pohlédne-li časem člověk skrze štěrbinu ve plotě na boží svět, nespátří-li tam něco nového, uvidí všeho všudy proužek oblohy, pak vysoký, ze země nasypáný val, porostlý buřením, a po valu sem tam ve dne v noci se procházejí stráže. A tu napadne člověku, že minou celá léta a opět se přijde podívat štěrbinou ve plotě a opět uvidí tentýž val, tytéž stráže a tentýž uzounký proužek nebe – ne toho nebe, jež se klene nad trestnicí, nýbrž jiného, dalekého, volného nebe. Představte si veliký dvůr, v podobě nepravidelného šestiúhelníku, dvě stě kroků dlouhý, půl druhého sta kroků široký, celý kolkolem ohrazený vysokým týnem, to jest plotem z vysokých břevnen, stojmo zakopaných hluboko do země, těsně k sobě přiléhajících svými boky, upevněných příčnými plaňkami a nahoře přístřených: toť vnější ohrada trestnice. V jedné stěně ohrady jsou upravena pevná vrata vždy uzavřená, vždycky – ve dne i v noci – hlídaná strážemi. Otvírala se jen na daný rozkaz, aby propustila trestance, jdoucí na práci. Za těmi vraty byl světlý, svobodný svět; tam žili lidé jako všude. Ale zde, uvnitř ohrady měli o onom světě představy takové, jako o nějaké nespílnitelné pohádce. Zde byl svůj zvláštní svět, jenž neměl nikde nic sobě podobného; zde byly své zvláštní zákony, své obleky, své mravy a obyčeje, a za živa mrtvý dům; život, jako nikde jinde, a též lidé zvláštní. A právě tento zvláštní kout hodlám popsat.

Vstoupíte-li do ohrady, spatříte v ní několik budov. Po obou stranách širokého vnitřního dvora táhnou se dvě dlouhá, přízemní stavení, sroubená ze dřeva. To jsou kasárny. V nich bydlí trestanci, rozdělení dle trestů. Dále v pozadí ohrady ještě jedno takové stavení: je to kuchyně, rozdělená pro dvě skupiny. Dále ještě jedno stavení, kde jsou pod společnou střechou umístěny sklepy, sýpky a kůlny. Prostředek dvora je prázdný a tvoří rovné, dosti rozsáhlé prostranství. Zde se trestanci staví do řad, provádí se kontrola a vyvolávají se jména ráno, v poledne a večer, někdy však ještě mimo to několikrát za den, podle toho, jak jsou stráže podezřívavé a jak umějí rychle počítati. Kolkolem mezi budovami a plotem zůstává ještě dosti veliké prostranství. Zde v zadu za budovami prochází se rádi za doby odpočinku někteří z vězňů, kteří nemilují společnosti a jsou povahy zasmušilejší; chránění před cizími zraky obírají se svými myšlénkami. Setkal-li jsem se s některými z nich za takové procházky, pozoroval jsem se zálibou jich zasmušilé, znamenavé tváře, a hleděl jsem uhodnouti, o čem asi přemýšlejí. Byl mezi nimi jeden deportovaný, jehož zamilovaným zaměstnáním za svobodné chvíle bylo počítati břevna. Bylo jich na půl druhého tisíce, a všechna je měl spočítána i poznamenaná. Každé břevno mu znamenalo jeden den; každodenně vynechával jedno břevno a takovým způsobem dle množství zbývajících břevnen mohl názorně poznati, kolik dní mu ještě zbývá zůstat v trestnici, než vyprší lhůta jeho nucené práce. Míval vždy nelíbenou radost, když se přiblížil ke konci některé strany šestiúhelníka. Zbývalo mu čekati ještě mnoho let; ale v trestnici měl dosti času, aby se naučil trpělivosti.

Viděl jsem kdysi, jak se loučil se soudruhy jeden trestanec, jenž strávil v káznici dvacet let a konečně odcházel na svobodu. Byli lidé, kteří se pamatovali, jak poprvé vstoupil do trestnice mladý, bezstarostný, nedbající ani svého zločinu, ani svého trestu. A odcházel šedým starcem, s tvářou zasmušilou a truchlivou. Mlčky obešel všech šest našich kasáren. Když vstoupil do kasárny, poznamenal se křížem směrem k svatým obrazům, a pak se hluboko, až po pás poklonil soudruhům, žádaje na nich, aby zapomněli, učinil-li jim co zlého.

Také si vzpomínám, jak kdysi jednoho vězně, někdy zámožného sibiřského sedláka, zavolali jednou pod večer ke vratům. Před půl rokem obdržel zprávu, že bývalá jeho žena se vdala a těžce se proto zarmoutil. A nyní sama ona zajela ke trestnici, dala ho zavolati a podala mu almužnu. Pohovořili spolu dvě minuty, oba si poplakali a rozloučili se na věky. Viděl jsem jeho tvář, když se vracel do kasárny... Ano, v tom místě bylo možná naučiti se trpělivosti.

Když se smrákalo, všechny nás odváděli do kasáren, kde nás zavírali na celou noc. Bylo mně vždy těžko vraceti se ze dvora do naší kasárny. Byla to dlouhá, nízká, dusná síň, mdlé osvětlená lojovými svíčkami, s obtížným, dusivým zápachem. Nechápu nyní, jak jsem v ní strávil deset let. Na naráč² měl jsem svá tři prkna: to bylo celé moje místo. Na těchto naráč bylo jen v naší světnici umístěno třicet lidí. V zimě zavíralo se záhy. Trvalo čtyry hodiny, než všichni usnuli. Před tím hluk, křik, chechtot, nadávky, řinkot řetězů, dým, smrad, oholené hlavy, cejchované tváře, hadrovité šaty, všechno osypané nadávkami, zdarebačené... ano, tuhý má člověk život! Člověk jest bytost ke všemu přivykající a myslím, to právě že jest nejlepší jeho definice.

Bylo nás v trestnici celkem dvě stě padesát osob – počet ten se skoro neměnil. Jedni přicházeli, druhým vyšla lhůta i odcházeli, třetí umírali. A co tu bylo za lidi! Myslím, že tu měla své zástupce každá gubernie, každá oblast celého Ruska. Byli mezi trestanci jinorodci, bylo i několik horalů z Kavkazu, Vše to se dělilo podle velikosti zločinů a následovně i podle počtu let, přisouzených za zločin. Možná se domýšlet, že není na světě zločinu, aby zde nebyl měl svého zástupce. Hlavní element všeho obyvatelstva káznice tvořili deportovaní trestanci stavu občanského, po rusky ssylno kátoržnyje³, jež vězňové nazývali naivně „silně kátoržnými“. Byli to zločinci úplně zbavení všech občanských práv, úlomky odříznuté od lidské společnosti, s vypáleným znamením na čele pro věčnou památku na jejich zavržení. Posílali je do trestnice na lhůtu od osmi do dvanácti let, a pak je rozesílali po sibiřských okresích, kde jim bylo na vždy se usaditi.

Byli tu i zločinci stavu vojenského, nezbavení na vždy práv občanských, jako vůbec ve vojenských trestnicích na pevnostech. Přicházeli k nám na krátkou dobu, a když jim vypršela lhůta, vraceli se tam, odkud přišli, totiž do vojska k sibiřským řadovým praporům. Mnozí z nich skoro v zápětí přicházeli nazpět do trestnice za nová těžká provinění, ale ne již na krátko, nýbrž na dvacet let. Tento oddíl se jmenoval „stálým“. Ale ani „stálí“ nebyli ještě zbavení dokonce všech občanských práv.

Byl však na konci ještě jeden zvláštní oddíl nejstrašnějších zločinců, zejména stavu vojenského, a sice dosti četný. Jmenoval se „zvláštním oddělením“. Z celého Ruska odesílali sem zločince. Sami se domýšleli, že jsou odsouzeni do smrti; nevěděli na jakou lhůtu jsou odsouzeni k nuceným pracím. Dle zákona měly se jim dávat dvojnásobné a trojnásobné úkoly při práci. V trestnici byli jen dočasně, dokud se nezřídí v Sibiři nové, mnohem tužší káznice. „Vy jste na lhůtu a my z káznice do káznice,“ říkali druhým vězňům. Dověděl jsem se později, že tento druh trestanců byl zrušen. Mimo to v naší trestnici odstraněna i civilní správa a všichni trestanci vřaděni do jedné společné vojenské vězeňské roty. Rozumí se, že zároveň ustanovena i jiná správa, totiž vojenská. Budu tedy líčiti staré doby, události dávno minulé a zaniklé ...

Dávno to bylo všechno; připadá mně to všechno nyní jako ve snu. Pamatuji se, jak jsem vstoupil do trestnice. Bylo to podvečer v prosinci. Smrákalo se již; lid se vracel z práce. Chystali se ke kontrole. Poddůstojník s dlouhými kníry otevřel mne konečně dvěře toho podivného domu, v němž jsem měl strávit tolik let, z něhož jsem si měl odnésti množství takových dojmů, o nichž, kdybych jich nebyl zakusil ve skutečnosti, nebyl bych si mohl učiniti ani přibližného ponětí. Na příklad, nemohl bych si nikterak představit, co je v tom strašného a trapného, že po celých deset let svého vězení nebudu ani jednou ani na okamžik sám? Na práci vždycky pod dozorem vojenského průvodu, doma se dvěma sty soudruhů a ani jednou – ani jednou sám! Ostatně, kdyby bylo jenom toto, k čemu mně bylo přivykatí!

Byli zde vrahové z nešťastné náhody a vrahové ze řemesla, lupiči a vůdcové lupičů. Byli tu prostí darebové a tuláci – osoby, jichž řemeslem bylo, dostat se k penězům, a jiné, jimž šlo jen o to, aby se najedly. Byli i takoví, o nichž by těžko bylo rozhodnouti, zač jen se mohli dostat sem? A zatím každý měl svou historii, smutnou a těžkou, jako třeštění hlavy po včerejším opojení. O své minulosti rozmlouvali vůbec málo, neradi vypravovali a snažili se patrně nepřemýšlet o minulosti. Znal jsem mezi nimi i vrahy, kteří se nikdy nezamyslili a tak byli veselí, že bylo možno se sázeti,

² Nary jsou nevysoké, prkny pobité lešením, na němž spí trestanci.

³ Kátorga znamená nucenou práci v trestnici, ssylný – deportovaný od slov ssylat' odesílati.

že jim svědomí nečiní nikdy výčitek. Ale byly tu i osoby zasmušilé, skoro vždycky zamlklé. Svůj životopis vůbec zřídka kdo vypravoval a zvědavost nebyla jaksi v modě, nebyla zvykem, nezdála se slušnou Leda že se tu nebo tam dá někdo z dlouhé chvíle do vypravování a druhý chladnokrevně a zasmušile poslouchá. Překvapiti zde nemohl nikdo nikoho. „My jsme lidé grámatní!“ říkali často s jakousi podivnou samolibostí. Napadá mne, jak kdysi jeden lupič, nachmeliv se (v káznici bylo někdy možno se napít) počal vypravovati, jak zavraždil nožem pětiletého chlapce; jak ho z prva přilákal hračkou, zavedl do jakési prázdné kůlny, a tam jak ho zavraždil. Celá síň, jež se až dosud smála jeho vtípům, dala se do křiku jako jedním hlasem, a zlosyn byl přinucen, aby umlk'. Nedali se trestanci do křiku z ošklivosti před jeho skutkem, nýbrž jen tak, protože nebylo třeba mluvit o tom, protože není obyčejem mluvit o tom.

Dodávám při té příležitosti, že oni lidé byli vskutku grámatní, a sice ne v přeneseném, nýbrž v doslovném slova smyslu. Jistě více než polovina z nich uměli číst a psát. Na kterém jiném místě, kde se ruský lid shromažďuje ve velkých massách, mohli byste oddělit od něho zástup dvou set padesáti osob, aby polovice jich byla grámatných? Slyšel jsem později, že kdosi počal z podobných dát sestavovati důsledek, že grámatnost je zhoubou pro lid. To je nesprávné! Zde působí zcela jiné příčiny, ačkoli nelze nesouhlasiti, že grámatnost rozvíjí v lidu odvahu. Ale to přece není chybou!

Jednotlivé druhy trestanců lišily se oblekem. Jedni měli polovinu kazajky tmavohnědou a druhou šedou; podobně i na spodkách jedna nohavice šedá, druhá tmavohnědá. Kdysi na práci přišlo k nám trestancům děvčátko, jež přineslo na prodej preclíky, dlouho se na mne dívalo a najednou se dalo do smíchu: „Ach, to je hloupé!“ vykřikla; „i šedého sukna se nedostalo, i černého sukna se nedostalo!“ Někteří měli celou kazajku pouze ze šedého sukna; za to rukávy měli tmavohnědé. Hlavu také holili různými způsoby; jedněm oholili půl hlavy od předu do zadu, druhým napříč hlavy.

Na první pohled bylo možno pozorovati jakousi nápadnou shodnost v celé té podivuhodné rodině. I neoriginálnější osobnosti, jež nevolky ovládaly druhé, i ty se snažily, jak by si přisvojily společný ton celé trestnice. Celkem mohu říci, že všechen ten lid – vyjma několik nečetných, nevyčerpatelně veselých lidí, začez se jim dostávalo všeobecného opovržení – byl lid zasmušilý, závistný, ješitný, vychloubavý, urážlivý a u vysoké míře dbalý formálnosti. Umění ničemu se nediviti bylo největší ctností. Všichni trpěli maníí, jak se chovati na zevnějšek. Ale nezřídka nejvypínavější vzezření přecházelo bystrotou blesku ve svrchovanou malomyslnost. Bylo mezi nimi vskutku několik v pravdě mohutných lidí; ti se chovali prostě a nepřetvařovali se. Ale divná věc! Z těchto opravdu mohutných lidí několik bylo z míry ješitných, tak že ješitnost jich přecházela v chorobu. Vůbec ješitnost, zevnějšek, byly hlavní věci. Většina byla mravně zkažena a strašně podlá. Klevetám a pomluvám nebylo konce: to bylo peklo, svrchované peklo. Ale proti domácím pravidlům a přijatým zvykům trestnice nikdo si nedovolil se vzpouzeti; všichni se jim podřizovali. Vyskytovaly se povahy, ostře od druhých se lišící, těžko a jen s namáháním se podřizující, ale přece se podřizovaly. Přicházeli do trestnice lidé, kteří si přes příliš dovolili, kteří přes příliš vybočili na svobodě z míry, tak že i zločiny své páchali na konci jako by ne sami, jako by sami nevěděli proč, jako v horečce a mráкотách; často z ješitnosti, podrážděné do nejvyšší míry. Ale u nás je ihned zkrotili, třeba některý z nich, než přišli do káznice, bývali hrůzou celých vsí a měst. Nováček, rozhlédnuv se kolem sebe, poznal ihned, že se dostal jinam, než kam chtěl, tady že nikoho nepřekvapí, a nepozorovaně krotnul a přizpůsoboval se obecnému tonu.

Tento obecný ton záležel na zevnějšek z jakési zvláštní osobní vážnosti, již byl proniknut div ne každý chovanec trestnice. Zrovna jako by název trestance, odsouzenec byl skutečně nějakou úřední hodností a sice čestnou hodností! O studu a lítosti ani potuchy! Ostatně pozorovala se i jakási vnější zkroušenost, tak říkáje oficiální, jakési klidné mudrování: „Jsme lidé ztracení,“ říkali; „neuměli jsme býti živi na svobodě, musíme nyní běhati zelenou ulici, počítati řady.“ – „Otce, matky jsme neposlouchali, nyní musíme poslouchati kůži na bubnu.“ – „Nechtěl jsi šít zlatem, tluc nyní kamení kladivem.“

Vše to se pronášelo často buď jako mravoučná průpovídka, buď ve způsobě pořekadla nebo navyklého úsloví, ale nikdy opravdově. Byla to jen samá slova. Pochybuju, aby se byl jediný z nich v duchu přiznával, že jednal nezákonně. Ať se opovází někdo mimo spoluvězně vyčistit trestanci jeho přestupek (ačkoliv – řeknu mimochodem – není zvykem Rusů, dělati výčitky zločincům!). Osopí se na něho a nadávkám nebude konce. A co za mistry byli všichni v nadávání! Spílali si rafinovaně, umělecky. Spílání přivedli na stupeň vědy. Snahou jejich bylo dopáliti ne urážlivým slovem, nýbrž spíše urážlivým smyslem, duchem, ideí, a to je rafinovanější, jedovatější. Neumlkající hádky rozvíjely ještě více tuto vědu mezi nimi. Všechn ten lid pracoval ve stínu hrozící hole, byl tedy vlastně nezaměstnaný a proto se mravně kazil; nepřišel-li kdo už mravně zkaženým, tedy se zkazil v káznici. Shromáždili se sem všichni nikoli po své vůli; všichni si byli na vzájem cizí.

„Čert troje lápti roztrhal, než nás sebral do jedné hromady!“ říkali sami o sobě; a proto pomluvy, uskoky, babské klevety, závist, sváry a hněvy bývaly vždy na prvním místě v onom zcela neobyčejném životě. Žádná baba není s to, aby byla tak babskou, jako někteří z oněch lotrů. Opakuju, že i mezi nimi bylo několik mohutných osobností, charakterů, zvyklých po celý svůj život lámat a poroučet, otužilých a nebojácných. K nim se nevolky chovali s úctou; sami pak oni, ač velmi často žárlivi na svou slávu, celkem se snažili, aby nebyli ostatním na obtíž; do marných hádek se nepouštěli, chovali se neobyčejně vážně, byli rozvážliví a vždycky skoro poslušní trestnické správy – nikoliv proto, že by poslušnost byla jich principem, že by ji uznávali za svou povinnost, nýbrž jen tak, jako by se byli o to smluvili s úřadem, seznavše plynoucí odtud vzájemnou výhodu. Ostatně s nimi jednali opatrně. Připomínám si, jak kdysi jednoho z takových trestanců, člověka odhodlaného a neznajícího bázně, známého představeným pro své zvířecí náklonnosti, zavolali pro jakýsi přestupek ku potrestání. Byl letní den, doba po práci. Štábní důstojník, nejbližší a bezprostřední představený trestnice, přijel sám na strážnici, jež se nalézala podle samých našich vrat, aby byl přítomen při trestu. Tento major byl jakousi fatální bytostí pro vězně; přivedl je tak daleko, že se před ním třásl. Byl až nerozumně přísný, „sápal se na lidi,“ jak se vyjadřovali trestanci. Nejvíce se na něm báli jeho pronikavého, rysího pohledu, před nímž nebylo lze ničeho zatajiti. Viděl všechno, třeba se ani nedíval. Jakmile vstoupil do trestnice, věděl už, co se děje na druhém konci její. Trestanci ho jmenovali osmiokým. Systém jeho byl však chybný. On jen zlil beztoho už rozezlené lidi svým zběsilým, krutým jednáním, a kdyby neměl nad sebou velitele, člověka šlechtného a rozvážného, tu a tam krotícího jeho divoké nápady, byl by způsobil mnohé neštěstí svou správou. Nechápu, jak mohl zůstat až do konce bez úrazu; do výslužby vstoupil živ a zdrav. Ovšem bylo zavedeno proti němu vyšetřování.

Trestanec zbledl, když ho vyvolali. Obyčejně lehal mlčky a odhodlaně na lavici pod metlu, mlčky trpěl trest a vstávaje po výprasku se otřásl a chladnokrevně jako filosof pohlížel na nehodu, jež ho postihla. S ním jednali ostatně vždycky opatrně. Ale tentokrát se, nevím z jaké příčiny, pokládal za nevinna. Zbledl a tajně, takže stráž toho nespozorovala, zastrčil si za rukáv ostrý anglický knejp. Nože a všeliké jiné ostré nástroje byly v trestnici hrozně zapovězeny. Prohlídky byly časté, neočekávané a bez žertů, tresty kruté. Ale protože, zachce-li se zloději něco zvláště dobře schovati, nikdy se to u něho nenalezne, proto, poněvadž nože a jiné nástroje byly v trestnici nevyhnutelně nutny, nacházely se přese všechny prohlídky stále v držení trestanců. A když se i podařilo je skonfiskovati, ihned si opatrovali jiné.

Celá trestnice se rozeběhla ke plotu a s tlukoucím srdcem pohlížela skulinami mezi břevny. Všichni věděli, že Petrov tentokrát nelehne dobrovolně na lavici a po majorovi že je veta. Ale v nejrozhodnější okamžik náš major sedl na drožku a odejel, poručiv vykonání trestu jinému důstojníkovi. „Sám bůh ho spasil!“ tvrdili potom vězňové. A co se týče Petrova, snesl trest zcela klidně. Jeho vztek minul, jakmile odejel major.

Trestanec poslouchá a pokořuje se do jisté míry; ale jsou meze, jež se nemají překračovati. A když už o tom mluvím: nemůže býti nic zajímavějšího nad ony podivné výbuchy netrpělivosti a svéhlavosti. Často trpí člověk několik let, pokořuje se, snáší nejkrutější tresty a náhle to v něm

propukne při nějaké malichernosti, při nějaké hlouposti, jež by nestála ani za řeč. Hledě s jiného stanoviska, možno takové jednání nazvatí šílenstvím. A vskutku to bývá.

Pravil jsem již, že jsem v prodlení několika let ne-spozoroval mezi oněmi lidmi ani sebe menšího příznaku lítosti, ani sebe menší stopy, že by je tísnily vzpomínky o jejich zločinech, a že největší část z nich má v duchu jednání své za úplně správné. To je faktum. Ovšem ješitnost, špatné příklady, snaha, zdáti se junákem a lživý stud bývají často toho příčinou. Avšak naproti tomu kdo se osmělí tvrditi, že prozkoumal hlubiny oněch ztracených srdcí a přečetl v nich vše to, co tam uschováno před celým světem? Bylo by však přece za tolik let možno zpozorovati aspoň něco, zadržeti, zachytiti v oněch srdcích aspoň sebe menší črtu, jež by nasvědčovala jejich vniterné trýzni, jejich mukám. Ale to se nestalo, ani jednou nestalo. Ano, zdá se, že s dosavadních, hotových už hledisek není možno postihnouti smysl zločinu a že filosofie jeho jest trochu obtížnější, než se za to má. Trestnice a soustava nucených prací zločince ovšem nenapraví; jimi se zločinec pouze trestá a obecnstvu se poskytuje ochrana od dalších útoků zločincových na jeho bezpečnost. V zločinci samém budí trestnice a nejnamáhavější nucená práce pouze nenávisť, touhu po zapovězených rozkošech a strašnou lehkomyšlnost. Ale jsem pevně přesvědčen, že proslulá soustava samovazby dostihuje jen klamného, pochybeného, vnějšího cíle. Vyssává životní šťávy z člověka, zbavuje duši jeho sebevědomé činnosti, oslabuje ji, děsí ji a potom vydává mravně vyschlou, napolo rozumu zbavenou mumii za vzor polepšení a lítosti. Zločinec, jenž povstal proti společnosti lidské, ovšem ji nenávidí a o sobě skoro vždycky se domnívá, že má pravdu, kdežto vinníkem je lidská společnost. Za to už vytrpěl od ní trest a tím se pokládá skoro za ospravedlněného, vyrovaného.

Mohlo by se míti za to, že pohlíží-li se tak na věc, nezbude na konec nic jiného, nežli dáti samému zločinci za pravdu. Ale ať si hledí kdo na zločin s jakéhokoli stanoviska, přece všichni budou souhlasiti v tom, že jsou takové zločiny, které se vždy a všude dle všech možných zákonů od samého počátku světa počítají bez odporu za zločin a budou za zločin počítány dotud, pokud člověk zůstane člověkem. Pouze v trestnici bylo mně slyšeti řeči o nejstrašnějších, o nejnepřirozenějších skutečích, o nejděsnějších vraždách, vypravované s neúporným, dětsky veselým smíchem.

Zvláště mi nevychází z paměti jistý otcovrah. Byl rodem šlechtic, byl v úřadě a šedesátiletý otec ho pokládal asi jako za svého marnotratného syna. Život jeho byl úplně lehkovážný, při čemž upadl do dluhů. Otec ho přemlouval, úmyslně ho obmezoval na penězích. Ale otec měl dům, měl dvorec, tušily se u něho peníze; a syn ho zavraždil, lačně po dědictví. Zločin byl odhalen teprve za měsíc. Vrah sám ohlásil na policii, že otec jeho zmizel, a nikdo neví, kam. Celý ten měsíc strávil nejprostopášnějším způsobem. Konečně kdysi za jeho nepřítomnosti našla policie mrtvolu. V domě byla přes celý dvůr zřízena strouha pro odtok nečistot, pokrytá prkny. Mrtvola ležela v oné strouze. Tělo bylo oblečeno a uloženo jako v rakvi; šedá hlava byla úplně odříznuta, ale přistavena k trupu; pod hlavu položil vrah podušku. Sám se nepřiznal; byl zbaven šlechtictví, úřední hodnosti a deportován k nuceným pracím na dvacet let. Po celou dobu, co jsem s ním strávil, byl v nejvýtečnější, nejveselejší duševní náladě. Byl to rozmazlený, lehkomyšlný, v nejvyšším stupni nerozvážený člověk, ač nikoli hlupák. Nikdy jsem při něm nespozoroval nějaké zvláštní ukrutnosti. Spoluvězňové jím opovrhovali ne pro zločin, na nějž nikdo ani nevzpomněl, nýbrž pro pošetilost, proto, že se neuměl chovati. Za řeči vzpomněl někdy na svého otce. Jednou, rozprávěje se mnou o tělesné statnosti, dědičné v jejich rodině, připomenul: „Na příklad otec můj, ten do samého skonání svého nikdy si nestýskal na žádnou bolest.“ Taková zvířecí necitelnost jest ovšem nemožná. Toť fenomén; tu musí býti nějaká vada v ústrojí, nějaké tělesné i mravné, vědě dosud nepovědomé zmrzačení, a ne pouhý zločin. Rozumí se, že jsem nevěřil v onen zločin. Ale lidé z jeho města, kteří by měli znáti všechny podrobnosti jeho života, vypravovali mně o celém tom případě. Okolnosti byly tak jasné, že nebylo možná nevěřiti.

Spoluvězňové slyšeli, jak jednou v noci volal ze spaní: „drž ho, drž! Hlavu mu usekni, hlavu, hlavu!..“

Trestanci skoro všichni mluvili ze spaní a blábolili. Nadávky, zlodějské výrazy, nože, sekery přicházely jim za blábolení nejčastěji na jazyk. „Jsme lidé bití,“ říkali; „vnitřnosti naše jsou odražené; proto v noci křičíme.“

Erární nucená práce na pevnosti nebyla zaměstnáním, nýbrž povinností; trestanec odpracoval svůj úkol aneb odbyl zákonitou dobu práce a vracel se do trestnice. Na práci hleděli s nenávistí. Bez svého zvláštního, vlastního zaměstnání, jemuž by byl oddán celou myslí svou, celým důmyslem, nemohl by člověk býti na živě v trestnici. A pak jakým způsobem mohli by všichni ti lidé, rozvítí, hojně světa uživší a prahnoucí po tom, aby opět mohli užívat, násilně přivedení sem do jedné hromady, násilně odtržení od lidské společnosti a od normálního života, jak by se tu mohli srovnávat normálně a pravidelně ze své vlastní vůle a vlastního souhlasu! Z pouhého lenošení rozvily by se v nich takové zločinné vlastnosti, o nichž neměli dříve ani ponětí. Bez práce a bez zákonitého, normálního vlastnictví člověk nemůže býti živ, klesá mravně a obrací se ve zvíře.

Proto následkem přirozené potřeby a jakéhosi citu sebezachování měl v trestnici každý své řemeslo a své zaměstnání. Dlouhý letní den byl skoro celý zaujat erární prací; za krátkou noc člověk sotva se vyspal. Za to v zimě trestanec podle předpisů má býti ihned zavřen v káznici, jakmile se setmělo. Co dělati za dlouhých, nudných hodin zimního večera? Proto se skoro každá kasárna, nehledě na záповěď, měnila v ohromnou dílnu. Práce, zaměstnání ve skutečnosti se ovšem nezapovídaly; ale přísně bylo zapovězeno míti při sobě v trestnici nástroje; ale bez nich byla práce nemožnou. Pracovalo se tedy potichu a zdá se, že vězenská správa hleděla na to v některých případech ne hrubě přísně.

Mnozí z trestanců přicházeli do káznice, ničeho neumějící; ale učili se u jiných, a když se vraceli na svobodu, byli dobrými řemeslníky. Byli tu ševci, šijící boty, jiní, šijící střevíce, krejčí, truhláři a zámečníci, ba i řezbáři a pozlacovači. Jeden žid – Bumštejn – byl klenotníkem a zároveň lichvářem. Všichni pracovali a vydělávali si peníze. Zakázky na práci přicházely ze města. Peníze jsou z kovu ražená svoboda, a proto pro člověka, zbaveného úplně svobody, jsou desetkrát vzácnější. Třebas by mu jen cinkaly v kapse, už je napolo utěšen, byť je neměl zač utratiti. Ale peníze možno vždy a všude utráceti, při čemž jde ještě to na váhu, že zapovězený plod je dvojnásobně sladký. Ale v trestnici bylo možná dostat i vodky. Dýmky byly co nejprísněji zakázány, ale kouřili všichni.

Peníze a tabák chránily od kurdějů a jiných nemocí. Práce pak chránila od přestupků. Bez práce snědli by trestanci jeden druhého, jako pavouci ve sklenici.

Ale přes to i peníze i práce byly zapovězeny. Nežrídka pořádány v noci nenadálé prohlídky a všechno zakázané se konfiskovalo, při čemž peníze, jakkoli je obezřele schovávali, přece upadaly časem do rukou prohlížitelů. To je také jedna z příčin, proč se jich nešetřilo, nýbrž co možná rychle se propíjely. Proto také opatrovali si v trestnici vodku. Po každé prohlídce býval vinný, kromě toho, že přišel o všechn svůj majetek, obyčejně ještě citelně potrestán. Ale po každé prohlídce ihned se zase doplňovaly mezery, bez prodlení se opatrovaly nové věci a všechno šlo podle starého pořádku. Představenstvo o tom vědělo, a provinilci na tresty nereptali, ačkoli takový život byl podoben k životu lidí, kteří se ubytovali na hoře Vesuvu.

Kdo nebyl řemeslníkem, zaměstnával se jiným způsobem. Zaměstnání ta byla velice originální. Někteří se na příklad zabývali pouhým překupnictvím, při čemž se prodávaly někdy takové věci, že by člověku za ohradou trestnice nemohlo ani na mysl přijíti nejen je kupovati a prodávati, nýbrž ani počítati za věci. Ale káznice byla velice chudobna a při tom nad míru podnikavá. Poslední hadr měl svou cenu a hodil se na nějaké dílo. Následkem chudoby měly i peníze v trestnici docela jinou cenu, než na svobodě. Za velikou složitou prací platilo se babkami. Někteří se zabývali s úspěchem lichvářstvím. Trestanec, jenž se dal do hýření anebo přišel na mizinu, odnesl poslední své věci k lichváři a dostal od něho několik měděných penízků na ohromná procenta. Nevyplatil-li oněch věcí do lhůty, ihned se prodávaly beze všeho smilování. Lichvářství tak rozkvětlo, že se přijímaly do zástavy i erární věci, jimiž se trestanci při prohlídce musili vykazovati, jako prádlo, kůže na boty a podobné, tedy věci nezbytné každému trestanci v každý okamžik.

Ale při takových zástavách přiházival se i jiný obrat té záležitosti, ostatně ne zcela nepředvídaný. Trestanec, jenž zastavil věc a obdržel peníze, odebral se bez prodlení a bez jakýchkoli dlouhých řečí k staršímu poddůstojníkovi, nejbližšímu to představenému trestnice, učinil oznámení, že zastavil erární věci, načež je ihned lichváři odňali, aniž by o tom podávali správu vyšším představeným. Zajímavé je to, že někdy za takové příležitosti nebylo ani hádky; lichvář vrátil mlčky a zasmušile, co se slušelo, ba tvářil se, jako by sám byl očekával, že se tak stane. Dost možná, že byl přesvědčen, že by na místě dlužníkově učinil totéž. A proto, nadával-li později přece, činil to ne ze vzteku, nýbrž jen tak, aby se neřeklo.

Celkem kradli jeden druhému hrozne. Skoro každý měl svůj kufřík se zámkem, v němž choval erární věci. To bylo dovoleno; ale kufry neposkytovaly náležitě bezpečnosti. Myslím, že je si lehké představit, jací tam byli dovední zloději. Mně jeden trestanec, člověk mne upřímně oddaný (pravím to bez přehánění), ukradl bibli, jedinou knihu, kterou bylo dovoleno mít v trestnici; přiznal se mně k tomu sám téhož dne, ne snad že by se v něm svědomí bylo hnulo, nýbrž proto, že mu mne bylo líto, neboť jsem ji dlouho hledal.

Byli u nás krčmáři, kteří prodávali vodku a rychle bohatli. O tomto obchodě budu někdy vypravovati zvláště; jo dosti pozoruhodný. V trestnici bylo mnoho lidí, kteří tam přišli pro podloudnictví, a proto se není čemu diviti, jak za tak přísného dozoru a za stálé přítomnosti vojenského průvodu mohla se vodka přinášeti do trestnice. Poznamenávám při té příležitosti, že podloudnictví je dle své povahy jakýmsi zvláštním zločinem. Uvěřil by na příklad někdo, že peníze a výhoda hrají u některého podloudníka vedlejší úlohu, že stojí teprve na druhém místě? A přece lomu bývá tak! Podloudník pracuje z lásky, z povolání. „Jo to svého druhu básník. Všechno sází do hry, kráčí strašnému nebezpečí vstříc, pomáhá si lstí, je vynalézavý, umí se vykličkovati; někdy jedná dokonce pode vlivem jakéhosi nadšení. Je to vášeň taktéž mocná, jako hra v karty.

Znal jsem v trestnici jednoho vezme, člověka obrovských tělesných rozměrů, ale při tom tak tichého, mírného, pokorného, že nebylo možná si představit, jakým způsobem se ocitl v káznici. Byl tak trpělivý a shovívavý, že za celou dobu svého pobytu v trestnici se žádným se nepohádal. Ale pocházel od západních hranic, byl sem poslán za podloudnictví a rozumí se, že se nezdržel a dal se do pašování vodky. Kolikrát byl za to trestán a jak se bál prutů! A vždyť mu přinášeni vodky opatřovalo hrozne nepatrný důchod. Z vodky bohatl pouze podnikatel. A on blázínek miloval umění pro umění. Byl plačtivý jako baba a kolikrát se po výprasku zapřísahal a zaříkal, že nebude více přinášeti kontrabandy! Mužil se a vydržel někdy celý měsíc, ale na konec přece neodolal... Díky takovým osobám nikdy nebýval v trestnici nedostatek vodky.

Konečně ještě byl jeden důchod; neobohacoval sice vězně, za to byl stálý a blahodějný. Byly to almužny. Vyšší třídy našeho obecnictva nemají o tom ponětí, jak se o „nešťastné“ starají kupci, měšťané⁴ a veškeren náš lid. Almužna podává se skoro neustále a sice skoro vždy v podobě chleba, housek, koláčů, daleko řidčeji v podobě peněz. Bez těchto milodarů velmi krušně by se vedlo vězňům na mnoha místech, zejména pokud jsou ještě ve vyšetřování, v kteroužto dobu se s nimi jedná mnohem přísněji než s odsouzenými. Almužnu dělí vězňové nábožně mezi sebe stejnými díly. Nestačí-li na všechny vězně, rozkrájí se koláče na polovičky, ba i na šest rovných dílů, a každý vězeň dostane svůj kousek. Vzpomínám si, jak jsem ponejprv obdržel almužnu peněžitou. Bylo to nedlouho po mém příchodu do trestnice. Vracel jsem se z ranní práce sám, v průvodu vojáka. Vstříc nám kráčely matka s dcerou, děvčátkem asi desetiletým, hezounkým jako andělíček. Viděl jsem je dříve už jednou. Matka byla vdova po vojákově. Její muž, mladý voják, byl ve vyšetřování a zemřel v nemocnici v oddělení pro trestance v tu dobu, když jsem tam sám také ležel. Žena s dcerou přišly se s ním rozloučit; obě hrozně plakaly. Když mne děvčátko zpozorovalo, začervenalo se, a něco pošeptalo matce. Ta se hned zastavila, vyhledala v uzlíčku čtvrt kopějky a podala ji dceři. Dcera se dala za

⁴ Slovem „kupec“ rozumí se u Rusů každý obchodník vůbec, slovem „měšténín“ každý příslušník městské obce, jenž není kupcem neb úředníkem. Pozn. př.

mnou do běhu: „Na nešťastný, přijmi kopějku za Krista Pána!“ volala, když mne dohonila, a strkala mně penízek do ruky. Vzal jsem její penízek a holčička se vrátila k matce úplně spokojena. Penízek ten dlouho jsem choval u sebe.

II

První dojmy.

První měsíc a vůbec první doba mého pobytu v trestnici stojí mně nyní živě před očima. Následující má trestnická léta mihají se v paměti mé mnohem matněji. Některá jako by se byla úplně shladila, slila se dohromady a zůstavila po sobě jediný celkový dojem, dojem čehosi těžkého, jednotvárného, dusného.

Za to všechno, co jsem zakusil za prvních dní mé vazby, představuje se mi nyní tak, jako by se bylo přihodilo včera. Jinak ani být nemohlo.

Jasně se pamatuju, že při prvním kroku v tomto novém životě mne překvapilo to, že v něm nenacházím vlastně pranic zvláště překvapujícího, neobyčejného, či lépe řečeno, neočekávaného. Vše to jako by se již dříve bylo míhalo v mé fantasii, když jsem se cestou do Sibíře snažil uhádnouti, co mne asi očekává. Ale brzy množství nejpodivnějších neočekávaností a nejhroznějších událostí počalo mne zarážeti skoro při každém kroku. Teprve v pozdějších dobách, když jsem už prožil hezky dlouho v trestnici, poznal jsem smysl vši té výminečnosti, vši neočekávaností onoho života, a čím dále, tím více jsem se mu obdivoval. Přiznávám se, že mne onen obdiv provázel po celou dlouhou lhůtu mého trestu; nikdy jsem nebyl s to se s ním smířiti.

První můj dojem, když jsem vstoupil do ohrady trestnice, byl co nejhnusnější. Ale přes to – ku podivu! – se mi zdálo, že je život v trestnici mnohem snazší, než jsem si představoval cestou. Vězňové, ač v okovech, chodili volně po celé trestnici, nadávali si, zpívali písně, pracovali pro sebe, kouřili z dýmek, ba i víno⁵ pili (ačkoli jen nemnozí) a v noci se někteří pouštěli do hry v karty. Sama práce na příklad zdála se mi daleko ne tak těžkou, robotní, a teprve později po hodně dlouhé době jsem pochopil, že obtíž, robotnictví té práce nezáleží v její namáhavosti a stálém trvání, nýbrž spíše v tom, že je vynucená, povinná, koná se ve stínu hrozící hole. Mužik na svobodě pracuje snad daleko více, někdy i v noci, zvláště v létě; ale on pracuje pro sebe, pracuje s účelem, jenž má pro něho smysl, a proto je mu mnohem snáze, než trestanci při vynucené a pro něho úplně bezúčelné práci.

Napadlo mne kdysi, že kdyby si někdo usmyslil úplně zničit, rozšlápnouti člověka, kdyby ho chtěl potrestati nejhroznějším trestem, tak aby se nejlítější vrah zachvěl před oním trestem a už napřed se ho děsil, že by bylo jen zapotřebí učiniti z práce něco úplně, dokonale zbytečného a nesmyslného. Třebas by nynější práce v káznici postrádala zajímavosti a byla pro trestance nudnou, sama o sobě jako práce má přece svůj smysl. Trestanec dělá cihly, kopá půdu, omítá, staví; práce ta má smysl a účel. Dělníka trestance práce ta dokonce i někdy upoutá, on se snaží, aby ji vykonal dovedněji, solidněji, lépe. Ale kdyby mu na příklad poručili, aby přeléval vodu z jednoho džbera do druhého, a z druhého zas do prvního, nebo tlouci písek, přenášeti hromadu země s jednoho místa na druhé a nazpět, – mám za to, že by se trestanec za několik dní oběsil, anebo by natropil tisícero přestupků, aby raději umřel a zbavil se takového ponížení, studu a mučení. Takový trest změnil by se ovšem v mučení, byl by mstou a tedy nesmyslem, proto že by nedostihl nijakého rozumného cíle. Ale proto, že aspoň částka takového mučení, nesmyslu, ponížení a studu jest v každé vynucené práci, proto jest práce v káznici nepoměrně trapnější než všeliká svobodná práce a sice právě tím, že je vynucená.

Já jsem ostatně přišel do trestnice v zimě, v prosinci, a neměl jsem ještě ponětí o práci letní, pětkrát obtížnější. V zimě však bylo v naší pevnosti erární práce vůbec málo. Vězňové chodili na Irtyš lámat staré erární bárky, pracovali v dílnách, vyhazovali kol erárních budov sních, navátý metelicemi, pálili a tloukli alabastr a pod. Zimní den byl krátký, práce končila záhy a veškeren náš lid se časné vracel do trestnice, kde by nebyl měl skoro pranic na práci, kdyby neměl náhodou nějakého svého vlastního zaměstnání. Vlastní prací zaměstnávala se však jen asi třetina trestanců, ostatní zaháleli, potloukali se bezúčelně po všech kasárnách trestnice, nadávali si, vymýšleli klevety, působili výstupy,

⁵ Rozumí se víno obilné, totiž vodka, kořalka. Pozn. př.

opíjeli se, sehнали-li nějaké peníze, v noci v karty prohrávali poslední košili, a to všechno z dlouhé chvíle, z lenošení, z nedostatku zaměstnání. Později jsem pochopil, že kromě ztráty svobody, kromě nucené práce, jest v životě trestancově ještě jedna trýzeň, div ne horší, než všechny ostatní. Je to nucené společné obcování. Lidé žijí společně ovšem i na jiných místech, ale do trestnice přicházejí tací lidé, že ne každému by se chtělo s nimi se blíže seznámiti, a jsem přesvědčen, že každý trestanec pociťoval onu trýzeň, třeba si toho po větší části nebyl vědom.

Také strava se mně zdála jakž takž dostatečnou. Vězňové tvrdili, že trestanci v evropských vojenských trestnicích takové stravy nedostávají. Nemohu o tom souditi; nebyl jsem tam. Kromě toho naskytovala se mnohým možnost, aby dostávali svou vlastní stravu. Maso bylo u nás za babku, v létě libra za tři kopějky. Ale svou vlastní stravu mohli si opatřovati pouze ti, kdo měli stále peníze; většina trestanců jedla stravu komisi. Sluší ovšem podotknouti, že vězňové, chválíce svou stravu, chválili hlavně jen chléb a děkovali hlavně za to, že chléb byl společný, to jest nerozděloval se mezi jednotlivce na váhu. Tohoto způsobu se děsili; kdyby se chléb vydával na váhu, třetina lidí by hladověla. Ze společného chleba dostalo se však na všechny do sytosti. Náš chléb byl jaksi zvláště vkusný a těšil se té pověsti po celém městě. Připisovali to zdařilému zařízení pekáren v trestnici. Zelná polévka – ruské šči – se však valně nedoporučovala. Vařila se ve společném kotle a přidávalo se do ní trochu krupice; zejména ve všední den byla řídká, hubená. Zhrozil jsem se množství švábů v ní. Ale trestanci si jich hrubě nevšímali.

První tři dni jsem do práce nechodil; tak činili s každým nováčkem. Dávali mu odpočinouti si po cestě. Ale hned druhého dne bylo mně vyjiti z trestnice, poněvadž jsem měl dostati jiné okovy. Mé dosavadní okovy nebyly dle předpisu; záležely z prstenovitých článků a byly tedy to, co vězňové nazývají „řinčidlo“. Takové okovy nosí se svrchu na kalhotách. Okovy, předepsané pro káznici, aby nepřekážely v práci, neskládají se ze článků jako řetěz, nýbrž ze čtyř železných prutů, skoro na palec tlustých, spojených mezi sebou třemi kroužky. Tyto okovy se oblékaly pod kalhotami. K prostřednímu kroužku se přivázal řemen, jenž byl připevněn k opasku, a tento se oblékal hned na košili.

Pamatuju se na své první jitro v trestnici. V kasárnách vojenské stráže u vrat trestnice zabubnovali budíček a za deset minut strážní poddůstojník počal otvírati naše společná obydlí. Počali se probouzeti. Při mdlém světle tenké lojové svíčky vstávali trestanci ze svého tvrdého lože, třesouce se zimou. Většina jich byla mlčeliva a zasmušila po spaní. Zívají, protahovali se a vražtili svá znamenaná čela. Někteří se znamenali křížem, jiní počali hned dováděti. Bylo strašně dusno. Jakmile se otevřely dvěře, čerstvý zimní vzduch ihned se vedral do síne a ve způsobě valící se páry letěl po místnosti. U věder s vodou nahromadili se trestanci; jeden po druhém brali čerpák, nabírali vody do úst a z úst si myli ruce a obličej. Vodu přichystal z večera „parášník“. V každém stavení nalézal se podle předpisu jeden trestanec, zvolený od vězňů za tím účelem, aby uklízel v kasárně. Jmenoval se „parášníkem“ a nechodil na práci. Jeho zaměstnáním bylo dbáti o čistotu lůžek a podlahy, přinášeti a vynášeti noční džber a přinést do dvou věder čerstvé vody – ráno k mytí, a mezi dnem k pití.

Pro čerpák, jenž byl jediný pro všechny, vznikla ihned hádka:

„Kam ležeš, zjízvená palice!“ bručel jakýsi mrzutý, veliký, hubený a snědý trestanec, s divně vypouklými nerovnostmi na oholené lebce, odstrkuje při tom druhého trestance, zavalitého, nevelkého, s veselým, červeným obličejem; „počkej!“

„Co křičíš? Za počkání se u nás platí; sám táhni! Hlehle monument, jak se vytáh'. Ale ani za mák fartikulťápnosti nemá, braši!“

„Fartikulťápnost“ způsobila jistý dojem; mnozí se dali do smíchu. A o to právě šlo veselému, tlustému trestanci, jenž byl v kasárně patrně něčím na způsob dobrovolného blázna. Veliký trestanec pohlédl na něho s nehlubším opovržením.

„Birjulina kráva!* zabručel jako by sám pro sebe. „Vida, jak mu jde k duhu vězeňský chléb! Raduje se, že hodí k svátkům dvanáct podsvinčat.“

„A co ty jsi za ptáka?“ vzkřikl malý, celý se náhle zapáliv.

„Inu, právě že pták!"

„Jaký?"

„Takový!"

„Jaký takový?"

„Ale povídám ti, že takový."

„Ale jaký?"

A oba upřeli oči jeden na druhého. Tlustý čekal na odpověď a stiskl pěsti, jako by se chystal ihned se dát do pračky. Já měl vsutku za to, že vznikne pranice. Pro mne bylo to všechno nové a proto jsem hleděl se zvědavostí. Ale později jsem poznal, že všechny podobné výstupy byly neobyčejně nevinné a hrály se jako komedie, pro všeobecné potěšení; do rvačky skoro nikdy nedošlo. Vše to bylo dosti zvláštní a sloužilo k zobrazení mravů v káznici.

Veliký trestanec stál klidně a vznešeně. Věděl, že všichni na něho hledí a čekají, uškodí-li si svou odpovědí nebo ne; že je nutno zachovati si vážnost, dokázati, že je vsutku pták a oznámiti, jaký? S nevýslovným opovržením skroutil oči na svého soupeře, snaže se při tom hleděti na něho pro zvýšení urážky jaksi přes rameno, shora dolů, jako by se díval na něho jako na nějakého červa, a pak zvolna a srozumitelně pronesl:

„Kahan!"

To jest, že je pták kahan. Hlasitý výbuch smíchu přivítal vynalézavého trestance.

„Ty's podlec a ne kahan!" zařval tlustý, dovtípiv se, že prohrál na celé čáře a proto dopálen v nejvyšší míře.

Ale jakmile se hádka stala opravdovou, chlapíky ihned zakřikli.

„Co tam hulákáte!" zvolala na ně celá kasárna.

„Raději se poperte, než darmo chřtán nadírat," vzkřikl někdo za zády druhých.

„Ano, poperou se, jen si myslí!" dostalo se mu odkudsi za odpověď. „Naši chlapíci jsou smělí, vyzývaví; sedm se jich jednoho nebojí..."

„Však jsou oba hodni! Jeden přišel pro libru chleba do trestnice a druhý chodil smetanu mlsat – snědl bábě ssedlébo mléka a za to dostal karabáčem."

„Nu-nu-nu! Přestanete-li," zvolal invalida, jenž pro udržování pořádku bydlel v trestnické kasárně a spal v koutě na zvláštní posteli.

„Vodu, hoši! Nevalid Petrovič se probudil; nevalidovi Petroviči, bratrovi rodnému!"

„Bratrovi... Co jsem ti za bratra? Rublu jsme spolu nepropili a prý bratr!" bručel invalida, oblékaje se do rukávů pláště.

Připravovali se k přehlídce; počínalo svítati. V kuchyni shromáždil se hustý zástup lidu, tak že nebylo lze se prodrati. Trestanci se tlačili ve svých kožiších a čapkách z dvojího sukna kolem chleba, který jim krájel jeden z kuchařů. Kuchaře volili trestanci ze svého středu, po dvou na každou kuchyni. V jich opatrování nalézal se kuchyňský nůž na krájení chleba a masa, jediný na celou kuchyni.

Po všech koutech a kolem stolů umístili se trestanci v čepicích a přepásaných kožiších, připraveni ihned se odebrati do práce. Před některými stály dřevěné mísy s kvasem. Do kvasu drobili chléb a jedli. Hluk a křik byl nesnesitelný; jen někteří rozmlouvali slušně a tiše někde v koutku.

„Dědoušku Antonyči, zdrástvuj! Dobré chutnání!" volal mladý trestanec, sedaje si vedle zasmušilého, bezzubého trestance.

„Nu zdrástvuj, neděláš-li si ze mne blázna," odpověděl tento, nezdvihaje k němu oči a snaže se rozežvýkati chléb svými bezzubými dásněmi.

„A vždyť já měl za to, Antonyči, že jsi už nebožtíkem; na mou věru."

„I ne; napřed umři ty a potom já.."

Sedl jsem si vedle nich. Na pravo ode mne rozmlouvali dva vážní trestanci, kteří se patrně snažili, aby si nezahládali jeden před druhým.

„Mne tak lehko neokradou," mýnil jeden. „Já se, brachu, sám bojím, abych znenadání něco neukradl."

„Nu, mne by také nesměl vzít holou rukou; spálil by se.“

„Čím pak bys koho spálil! Jsi také jen ubožák; jiného nazvání pro nás není.. Ona tě obere a ani se ti nepokloní. I moje kopějka se tam utopila. Ondyno přišla sama. Kam se má s ní člověk podít. Počal jsem prositi za dovolenou, abych směl k Fed'kovi-katovi; mel dům na předměstí; od žida Šalomouna prašivého jej koupil, od toho, co se potom oběsil.“

„Vím, byl u nás předloni krčmářem; říkalo se mu Gríška-Tmavá krčma. Vím.“

„Ba nevíš; tmavá krčma byla něco jiného.“

„Hlele, něco jiného! To tedy jen ty všechno víš"! Chceš-li, já ti přivedu tolik svědků.

„Přivedeš! Odkud pak jsi a čím pak já jsem?"

„Čí! Já jsem ti nejednou napráskal a nevychloubám se; on se ptá, čím?"

„Ty že's mně napráskal? Ten, co mne bude bit, se ještě nenarodil, a kdo mne bil, ten v zemi leží.“

„More benderský!"

„Aby tě sibiřská jizva ranila.“

„Aby s tebou turecká šavle mluvila!..“

A spílání se počalo sypati.

„Nu-nu-nu! Rozhulákali se!" ozvalo se volání kolkolem. „Na svobodě nedovedli byti živi; těší je, že tu k lacinému chlebu přišli...“

Hned je zakřiknou. Spílají, „tlouci" jazykem se dovoluje. Je to z části zábavou pro všechny ostatní. Ale ke rvačce málo kdy nechají dojít, leda za výminečných okolností že se soupeři poperou. O rvačce ihned se dá zpráva majorovi; počne výslech, přijede sám major – slovem všichni budou z toho mít nepříjemnosti a proto nenechávají dojít ke rvačce. A pak vždyť i soupeřové si spílají více jen pro ukrácení chvíle, jim je to „slohové cvičení". Nezřídka klamou sami sebe; pustí se do sebe se strašným zápalem, s rozhořčeností... Myslíš si: nu už se vrhnou jeden na druhého; ale chyba lávky. Dojdou do jisté meze a hned se rozejdou. Všemmu tomu jsem se z počátku velice divil. Schválně jsem zde uvedl příklad nejvšednější rozprávky v káznici. Nemohl jsem si z počátku pomyslet, aby bylo možno spílati si ze zábavy, nalézati v tom potěšení, milé zaneprázdnění, příjemnost. Ostatně netřeba též zapomínati ješitnosti. Vynikající ve spílání dialektik těšil se vážností. Div že mu netleskali, jako herci.

Hned včera na večer jsem zpozoroval, že na mne hledí s nedůvěrou.

A vskutku zachytil jsem několik zamračených pohledů.

Naopak jiní trestanci se vrtili okolo mne, domnívajíce se, že jsem s sebou přinesl peníze. Ihned mně počali konati různé službičky; poučovali mne, jak mám nositi nové okovy; opatřili mně, ovšem za peníze, kuffík se zámkem, abych si mohl do něho zavřít dané mně erární věci a trochu svého prádla, jež jsem přinesl s sebou do trestnice. Ale hned druhého dne mi jej ukradli a propili. Jeden z nich stal se později člověkem mně nejoddanějším, ačkoli mne nepřestával okrádati, kdykoli se mu naskytla příležitost. Konal to bez ostychu, skoro nevědomky, spíše jako z povinnosti a nebylo možná zlobiti se proto na něho.

Mimo jiné poučili mne též, že jest zapotřebí, abych měl svůj čaj, a že by neškodilo, kdybych si opatřil i svůj vlastní čajník; zatím se však pro mne vydlužili cizí a doporučili mně kuchaře, tvrdíce, že za třicet kopejek měsíčně bude mně vařiti, co se mně zlíbí, budu-li si přát jisti zvlášť a kupovati si potraviny.. Rozumí se, že si při tom vypůjčili ode mne peníze a každý z nich přišel hned v první den třikrát si dlužiti.

Na bývalé šlechtice hledí se v trestnici vůbec mrzutě a nepříznivě. Přes to, že jsou již zbaveni všech svých stavovských práv a ve všem úplně rovni ostatním trestancům, přece jich tito nikdy neuznávají za své soudruhy. Nečiní to z jakési uvědomělé předpojatosti, nýbrž samoděk, zcela upřímně. Uznávali nás upřímně za šlechtice přes to, že nás rádi časem podráždili narážkou na naše ponížení.

„No, teď je konec, stůj! Jezdíval Petříček po Moskvě a nyní Petříček provazy plete" – posmívali se nám ruským pořekadlem a nebo jinými podobnými zdvořilostmi.

Jim působilo radost, když pozorovali naše strádání, jež jsme se snažili před nimi tajiti. Zvláště jsme dostávali z počátku při práci za to, že jsme neměli tolik fyzické síly, jako oni, a nemohli jsme jim vydatně pomáhati. Nic není těžšího, než získati si důvěry prostého lidu (zejména takového lidu) a zasloužiti si jeho lásku.

V káznici bylo několik bývalých šlechticů. Předně asi pět Poláků. O nich promluví někdy zvláště. Trestanci strašně nenáviděli Poláků, ještě více než vypovězených sem ruských šlechticů. Poláci (mluvím pouze o politických zločincích) chovali se k ostatním trestancům jaksi obzvláště, urážlivě zdvořile, byli nanejvýše nesdílní a nijak nemohli před trestanci utajiti svého k nim opovržení; tito pak velmi dobře to chápali a spláceli jim stejnou mincí.

Bylo mně skoro dvě léta strávit v trestnici, abych si získal přízeň některých trestanců. Ale většině z nich jsem se konečně, zalíbil a byl jsem uznán za „hodného“ člověka.

Ruských šlechticů bylo kromě mne čtvero. Jeden – dosti ošemetný a podlý človíček, hrozně zkažený, byl z remesla vyzvědačem a udavačem. Slyšel jsem o něm, než jsem ještě přišel do trestnice a hned za prvních dnů přerušil jsem veškerý s ním styk. Druhý byl onen otcovrah, o němž jsem se už zmínil ve svých zápiskách. Třetí byl Akim Akimyč; zřídka jsem vídal takového podivína, jako tento Akim Akimyč. Ostře se vtiskl clo mé paměti. Byl vysoký, hubený, přihlouplý, hrozně slabý v literním umění, neobyčejně rád se přel a při tom byl pořádný a přesný jako Němec. Trestanci se mu posmívali; ale někteří se báli s ním dáti do hádky, proto že se chytal každého slova, všechno měl za zlé a byl vzdorné povahy. Spřátelil se s nimi hned, jak vstoupil do trestnice, spílal jim a pouštěl se do rvačky. Poctivý byl fenomenálně. Jen spozorovati někde nespravedlivost, už se vloží do věci, třeba se ho vůbec ani netýkala. Naivní byl v nejvyšší míře. Když na příklad káral trestance, vytýkal jim někdy, že bývali zloději a zcela vážně jim domlouval, aby nekradli. Sloužil ve vojsku na Kavkaze a byl praporčíkem.⁶ Seznámili jsme se hned prvního dne, a on mně ihned sdělil, proč byl deportován. Službu svou započal hned na Kavkaze v hodnosti junkera v pěším pluku a mnoho se nadřel, než byl povýšen za důstojníka a poslán do jakési pevnůstky jako nejvyšší představený. Jeden sousední kavkazský kníže, s nímž žili v míru, zapálil jim pevnůstku a hnal na ni v noci útokem. Útok se nezdařil. Akim Akimyč dělal ze lsti, jako by ani nevěděl, kdo byl útočníkem. Svedli všechno na odbojné horaly a za měsíc pozval Akim Akimyč knížete přátelsky k sobě do pevnosti. Kníže přijel, nemaje tušení, oč jde. Akim Akimyč velel posádce, sestoupiti se do řad, před ní usvědčil knížete, pokáral ho a dokázal mu, že zapalovati pevnůstku je hanba. Zároveň mu dal co nejpodrobnější naučení, jak se má příště chovati kníže, žijící s Rusy v míru, a na konec ho dal zastřeliti. Svému představenému podal o tom ihned zprávu se všemi podrobnostmi. Za to byl vzat do vyšetřování, odsouzen k smrti, rozsudek však zmírněn tak, že byl poslán na dvanáct let do Sibíře na nucenou pevnostní práci druhé třídy. Souhlasil úplně, že jednal nesprávně, pravil mně, že to věděl i prve než dal zastřeliti knížete, věděl, že osoba, jež žila v míru, měla býti souzena dle platných zákonů; ale přes to, že to všechno věděl, přece jako by nikterak nemohl řádně pochopiti své viny.

„Ale, dovolte! Vždyť zapálil mou pevnůstku. Měl jsem mu snad za to učiniti poklonu?“ tvrdil, odpovídaje na mou námitku.

Trestanci přes to, že se posmívali nejasnosti Akima Akimyče, vážili si jeho přesnosti a dovednosti.

Nebylo řemesla, aby se v něm nevyznal Akim Akimyč.

Byl truhlářem, ševcem, malířem, pozlacovačem, zámečníkem, a všem těm řemeslům se naučil teprve v káznici. Byl ve všem samoukem; jednou se podívá a už to umí. Hotovil také různé skřínky, košíčky, svítilny, dětské, hračky a prodával je ve městě. Takovým způsobem si opatřil něco peněz a hned jich užil na zakoupení nového kusu prádla, na měkčí podušku, ba pořídil si i skládací matraci. Bydlel v téže kasárně jako já a prokázal mně nejednu platnou službu za prvních dnů mého vězení.

⁶ Nejnižší důstojnická hodnost v ruském vojstě.

Když vězňové vycházeli z trestnické ohrady na práci, stavěli se před strážnicí do dvou řad. Napřed i vzadu stávil se vojenský průvod s nabitými puškami. Přišel ženijní důstojník, konduktor a několik řadových vojáků, ženistů, kteří byli dozorcí nad naší prací. Konduktor odpočítal trestance a posýlal jednotlivé skupiny, kam bylo třeba, na práci.

Byl jsem přiveden spolu s ostatními do inženýrské dílny. Byla to nízká, zděná budova, stojící na rozsáhlém dvoře, plném rozmanitého náčiní. Byla zde kovárna, zámečnická dílna, truhlářská, malířská a jiné. Akim Akimyč chodíval sem a pracoval v malířské dílně, vařil fermež, míchal barvy a barvil stoly a jiné nářadí na ořechovo.

Zatím, nežli mně připjali nové okovy, dal jsem se s Akimem

Akimyčem do řeči o svých prvních dojmech v trestnici.

„Ano, šlechticů nemají rádi," prohodil; „zvláště politických; s radostí by je snědli. Ale není se čemu diviti. Předně, vy jste jiní lidé, k nim nepodobní, a za druhé, oni všichni bývali dříve buď panskými nevolníky anebo vojáky. Sud' te sám, mohou-li vás mítí rádi? Tady, řeknu vám upřímně, je život těžký. Ale v ruských trestnicích je ještě hůř. Jsou tu někteří odtamtud; ti se nemohou nachváliti naší trestnice, jako by přišli z pekla do nebe. Obtíž nezáleží v práci. Povídají, že tam, v Rusku, v trestnicích první třídy, správa není čistě vojenská; aspoň jinak si počíná než u nás. Tam prý trestanec může bydleti ve vlastním domku. Nebyl jsem tam, ale povídá se. Hlavu tam neholí, v stejnokroji se tam nechodí, ačkoli jest jinak dobře, že mají u nás všichni stejný oblek a jsou holení. Je tu přec jen lepší pořádek a i pro oko příjemněji. Jim ovšem se to nelíbí. Ale pohleďte jen, jaká je to sebranka! Jeden z vojenské vychovatelny, druhý rodem Čerkes, třetí rozkolník, čtvrtý pravoslavný sedláček, jenž rodinu, dítky milé zanechal doma, pátý žid, šestý cikán, sedmý Bůh ví kdo, a všichni se mají spolu snášeti, ať se děje co děje, mají souhlasiti jeden s druhým, jísti z jedné mísy, spáti na jedněch narách. A mnoho-li při tom svobody? zvláštní sousto možno snísti jen kradmo, každý groš aby se schovával do bot a věčně jen trestnice a trestnice... Tuť není divu, že člověku pošetilst vleze do hlavy."

Ale to jsem všechno už věděl. Především bych se byl rád vyptal na našeho majora. Akim Akimyč nedělal drahoty a pamatuju se, že můj dojem nebyl valně příjemný.

Ale ještě dvě léta bylo mně souzeno prožiti pod jeho velitelstvím. Vše, co mně o něm vypravoval Akim Akimyč, ukázalo se úplně správným, s tím jen rozdílem, že dojem způsobený skutečností, je vždy mocnější, než dojem, způsobený pouhým vypravováním. Byl to strašný člověk, a sice proto, že takový člověk byl představeným, a to skoro neobmezeným představeným dvou set lidí. Sám sebou byl jen nepořádný a zlý člověk, nic víc. Na trestance hleděl jako na své přirozené nepřátele, a to byla první a hlavní jeho chyba. Měl, pravda, některé nadání, ale všechno, i co v něm bylo dobré, jevílo se v jakési zmrzačené formě. Tento nezdrženlivý, zlý člověk vtrhl do trestnice někdy i v noci, a zpozoroval-li, že trestanec spí na levém boku, nebo naznak, dal ho ráno potrestati. Ať, prý, spí na pravém boku, jak přikázal. V trestnici ho nenáviděli a báli se ho, jako moru. Obličej měl rudý, zlostný. Všichni věděli, že se nacházel úplně v rukou svého sluhy Feďky. Nejvíce však miloval svého pudla Trezora a div nepozbyl hořem rozumu, když se Trezor rozstonal. Vypravovalo se, že vzlykal nad ním jako nad vlastním synem. Vyhnal zvěrolékaře, s nímž se podle svého zvyku div nepopral. Zvěděv od Feďky, že se v káznici nachází trestanec, samouk zvěrolékař, jenž léčil neobyčejně šťastně, dal ho ihned zavolati.

„Pomoz! Pozlatím tě, uzdrav Trezorka!" zvolal na trestance.

Tento byl sibiřský sedlák, chytrák, nehlopupý a vskutku velmi obratný zvěrolékař, ale jinak prostičký sedlák.

„Koukám na Trezorka," vypravoval potom trestancům, ostatně hezky dlouho po své návštěvě u majora, když se na věc tu již zapomnělo; „koukám a vidím psa, jak leží na divaně na bílé podušce. A vždyť vidím, že má zápal, že je třeba mu pustiti žilou. Pes by se uzdravil, na mou věru, povídám! Ale při tom mi napadne: A což když ho nevyлéčím, když zdechne? „Ne," povídám, „pozdě jste mne zavolali, vaše vysokoblahorodí; kdybyste mne byli povolali včera, nebo předevírem v tuhle hodinu, byl bych psa vyléčil; ale nyní už nemohu, nevyлéčím..."

A Trezor pošel.

Vypravovali mně dopodrobna, jak chtěli zabít našeho majora. V káznici byl jistý trestanec. Byl u nás už několik let a vyznamenával se svým tichým chováním. Pozorovali také, že skoro nikdy s nikým nemluví. Proto ho měli za nějakého hlupáka. Byl grámotný a celý poslední rok neustále četl v bibli, četl ve dne i v noci. Když všichni usnuli, on vstal o půlnoci, rozžehl chrámovou voskovou svíci, vylezl si na pec, rozevřel knihu a četl až do rána. Jednoho dne se zdvihl a oznámil poddůstojníkovi, že neche jít na práci. Oznámili to majorovi; ten se rozvzteklil a přijel ihned sám. Trestanec vrhl se na něho s cihlou, kterou měl dříve připravenou, ale chybil se ho. Trestance chopili, soudili a potrestali. Všechno bylo rychle odbyto.

Za tři dni skončil v nemocnici. Umíraje pravil, že neměl ničeho proti nikomu, že chtěl pouze trpět. Takto nenáležel k žádné rozkolnické sektě. V trestnici vzpomínali na něho s úctou.

Konečně mně připjali nové okovy. Zatím přišly do dílny jedna za druhou několik prodavaček preclíků. Některé byly ještě docela malinká děvčátka. Chodily obyčejně s preclíky až do dospělosti; matky pekly a ony prodávaly. Když dospěly, také přicházely, ale už bez preclíku; tak to bývalo skoro vždycky. Některé prodavačky byly také starší. Preclíky byly po groši⁷ a skoro všichni trestanci kupovali.

Povšimnul jsem si jednoho trestance, truhláře, šedivého už, ale ještě červeného, jenž vesele žertoval s prodavačkami. Právě před jich příchodem ovázal si krk červeným bavlněným šátečkem. Jakási tlustá a úplně zdřobaná prodavačka postavila na jeho stolicí svůj koš. Mezi nimi se rozpředl rozhovor.

„Proč pak jste včera nepřišla tam?“ oslovil ji trestanec se samolibým úsměvem.

„Vida ho! Já jsem přišla, ale vy jste vzal roh,“ odpověděla smělá bába.

„Nás zavolali; jinak bych byl zcela jistě na místě ...“

Předevcírem přišly ke mně všechny vaše.“

„Kdo pak?“

„Marjáška přišla, Chavroška přišla, Čekuna přišla, Dvougrošová přišla ...“

„Co to znamená?“ ptám se Akima Akimyče; „je to možná?“

„Přihází se,“ odpověděl mně, sklopiv skromně oči, proto že byl člověk nad míru cudný.

Ovšem, přiházelo se, ale velmi zřídka a s největšími obtížemi. Bylo vůbec více lidí, kteří stáli na příklad víc o napítí, než o takové věci, přese vši přirozenou obtíž vynuceného života. K ženským bylo těžko se dostat. Bylo nutno vybrat čas, místo, dorozumět se, určití dostaveníčko, vyhledatí samotu, což bylo zvláště obtížno, přemluvití průvodčí, což bylo ještě obtížnější, a vůbec utratit poměrně hromadu peněz. Ale přece se mně později přihodilo, že jsem býval svědkem milostných výjevů. Vzpomínám si, jak jsme byli kdysi v létě tři v jakési kůlně na břehu Irtyše a vytápěli jsme jakousi pec. Průvodčí byli dobří. Konečně přišly dvě „suflery“, jak je nazývají trestanci.

„Kde jste tak dlouho seděly? Snad u Zvěrkových?“ vítal je trestanec, ke kterému přišly a jenž je už dávno čekal.

„Já že jsem dlouho seděla? Včera straka na bidle děle seděla, než já u nich,“ odsekla vesele děva.

Byla to nejspinavější holka, co jen může být na světě. To byla Čekuna. Druhá, co s ní přišla, byla Dvougrošová. Ta už se vymykala jakémukoli popisu.

„Vás také jsem už dávno neviděl,“ pokračoval nápadník, obraceje se ke Dvougrošové. „Co to? Zdá se, jako byste se byla spadla.“

„Možná dost. Jindy já byla ňák tlustá, a nynčkom – zrovna jakobych jehlu byla polkla.“

„Pořád za vojáky?“

„Nu, to vám o nás zlí lidé naklábosili; a ostatně což? Třebas bez žebra zůstat, a vojáčka milovat!“

„E, zanechte vojáku a mějte rády nás; my máme peníze ...“

Pro doplnění obrázku představte si onoho seladona oholenou hlavou, v okovech, v obleku – každá půle jiné barvy, a pod stráží.

⁷ Ruský groš znamená půl kopejky.

Rozloučil jsem se s Akimem Akimyčem a zvěděv, že se mohu vrátit do trestnice, vzal jsem s sebou průvodčího a šel jsem domů. Trestanci se už scházeli. Nejdříve se vraceli z práce ti, jimž se ukládal určitý úkol. Úkoly ty bývají někdy ohromné, ale přece jsou trestanci dvakrát dříve s nimi hotovi, než kdyby byli nuceni pracovat až do poledního bubnování. Když trestanec vykonal uloženou mu práci, šel bez překážky domů a nikdo ho déle nezdržoval.

Obědvají ne společně, nýbrž jak se hodí, kdo dřív přijde; ani by se nevešli všichni najednou do kuchyně. Okusil jsem ščí, ale nejsou jim zvyklí, nemohl jsem je jisti a zavařil jsem si čaj. Sedli jsme si na konci stolu. Se mnou byl jistý soudruh, taktéž, jako já, původu šlechtického.

Trestanci přicházeli a odcházeli. Místa však bylo dosti; nevrátili se ještě všichni. Hlouček asi pěti osob sesedl se zvláště u velkého stolu. Kuchař jim nalil ščí do dvou mis, a postavil před ně na stůl celý pekáč s pečenou rybou. Oslavovali cosi a jedli zvlášť. Na nás se dívali nedůvěřivě. Přišel jeden Polák a sedl vedle nás.

„Nebyl jsem doma a všechno vím!“ zvolal hlasitě jakýsi vysoký trestanec, vchází do kuchyně a rozhlížeje se po všech přítomných.

Bylo mu asi padesát let, byl příhublý, ale silný. Na jeho obličej zračilo se cosi potměšilého a spolu veselého. Zvláště pozoruhoden byl jeho tlustý, převislý spodní ret; dodával jeho tváři výrazu nad míru komického.

„Nu, dobré jitro! Což pak mě nepozdravujete? Naším Kurským,“ dodal přisedaje k těm, co obědvali zvlášť, „dobrého chutnání! Vítejte přece hosta!“

„Ech, brachu, my nejsme z Kurska.“

„Nu, Tambovským?“

„Ani z Tambova. Na nás si, brachu, ničeho nevezmeš. Jdi raději k bohatému sedlákovi, tam popros.“

„Mám vám, braši, dneska v žaludku Ivana Taskuna a Marii Ikotišnu;⁸ a kde prý ostává ten bohatý sedlák?“

„Tamhle Gazin je bohatý sedlák; jdi si k němu.“

„Hýří dnes Gazin, braši! Dal se do pití. Celý měsíc dnes propije.“

„Má k dvaceti rublům,“ podotknul druhý. „Výhodno, braši, býti krčmářem.“

„Tak co, hosta nepřijmete? Nu pustíme se tedy do komisního.“

„Víš co, jdi poprosit čaje. Tamhle páni pijou.“

„Jací páni? Zde není pánů. Zrovna takoví, jako my nyní,“ ozval se rozmrzele trestanec, jenž seděl v koutě. Až dosud nepromluvil slova.

„Rád bych se napil čaje, ale stydím se prosit. Čest mi nedovoluje!“ prohodil trestanec s tlustým rtem, pohlížeje na nás dobrosrdečně.

„Chcete-li, já vám dám,“ pravil jsem, nabízeje mu čaj; „chcete?“

„Chci-li? Jak pak bych nechtěl!“ I přistoupil k našemu stolu.

„Hm, doma láptěm nabíral ščí a tady se naučil pít čaj; zachtělo se mu panského nápoje,“ bručel rozmrzelý trestanec.

„Což pak zde nikdo nepije čaj?“ otázal jsem se ho. Ale on mne neuznal za hodna odpovědi.

„Tamhle nesou preclíky. Uhostíte mne také už preclíkem.“

Přinesli preclíky. Mladý trestanec nesl jich celý svazek a rozprodával je po trestnici. Prodavačka mu nechávala nádavkem desátý preclík; o tento desátý preclík hlavně mu šlo.

„Preclíky, preclíky!“ křičel, přicházeje do kuchyně. „Moskevské, horké! Sám bych je snědl, ale peněz potřebuju. Nu hoši, poslední preclík zbyl; kdo jste měl mamičku?“

Toto dovolávání se lásky mateřské rozesmálo všechny přítomné a preclíky šly na odbyt.

„A poslouvejte, braši,“ podotknul prodavač. „Vždyť s Gazinem se dnes může sběhnouti neštěstí, na mou věru! Co ho to napadlo dáti se nyní do hýření. Každou chvíli může přijít osmioký.“

⁸ Hryzení a škytavku.

„Schovejí ho. A což je silně opilý?“ „Hrůza! Vzteká se, na každého se sápe.“ „Nu, tedy už pěstí neujde ...“

„O kom to rozprávějí?“ ptám se Poláka, sedícího vedle mne.

„O Gazinovi, trestanci. On zde prodává vodku. Když vydělá obchodem něco peněz, hned je propije. Je necitelný a zlý. Ostatně, je-li střízliv, chová se tiše. Napije-li se však, ukáže se pravá jeho povaha; s nožem na lidi se sápe. Ale tu ho hned zkrátí.“ „A jak ho krotí?“

„Vrhne se na něho deset trestanců a počnou ho strašně mlátit tak dlouho, dokud nepozbude všech smyslů, to jest zbijí ho napolo do smrti. Pak ho položí na nary a přikryjou kožichem.“

„Vždyť ho takovým způsobem mohou zabit!“

„Jiného by zabili do smrti, ale jeho ne. Je strašně silen, nejsilnější zde v celé trestnici a při tom nejmohutnějšího složení těla. Vyspí se a následujícího dne ráno vstane úplně zdrav.“

„Řekněte mně, prosím vás,“ vyptával jsem se dále Poláka. „Ti tamhle mají pro sebe zvláštní oběd, a já piju zvlášť čaj. A přece hledí tak, jako by mně záviděli tento čaj. Co to znamená?“

„Čaj toho není příčinou,“ odvětil Polák. „Zlobí se na vás proto, že jste šlechtic, a ne takový, jako oni. Mnozí z nich by se nám rádi dostali na kůži. Velmi rádi by vás urazili a ponížili. Setkáte se tady ještě s mnohými nepříjemnostmi. Nám všem je zde hrozně těžko. V každém ohledu je nám zde nejhůř ze všech. Je zapotřebí mnoho lhostejnosti, aby tomu člověk přivykl. Nejednou vás ještě potkají nepříjemnosti a nadávky pro čaj a pro zvláštní jídlo, přes to, že zde velmi mnozí a často si dávají upravit svůj zvláštní oběd, a někteří pijou čaj stále. Jim je to dovoleno, ale vám ne.“

Pověděv to vstal a odešel od stolu. Za několik minut se splnilo co předpověděl ...

III

První dojmy.

(Pokračování.)

Sotva že odešel M – cký (onen Polák, jenž rozmlouval se mnou), přivalil se do kuchyně Gazin, celý opilý.

Trestanec opilý za bílého dne, ve všední den, kdy jsou všichni povinni chodit na práci, a to za přísného náčelníka, jenž mohl přijet každý okamžik do trestnice, za přítomnosti poddůstojníka, jenž má dozor nad trestanci a nachází se neustále v trestnici, za dozoru stráže a invalidů, slovem za vši možné přísnosti – popletl úplně všechny vznikající ve mně pojmy o životě v káznici. Dosti dlouho mně bylo prožiti v trestnici, než jsem si dovedl vysvětlit! všechny podobné události, jež mi byly tak záhadnými za prvních dob mého vězení.

Pravil jsem už, že trestanci mívali vždy své vlastní zaměstnání, a to zaměstnání že jest přirozenou potřebou vězeňského života; že kromě této potřeby je trestanec náruživým milovníkem peněz a že je cení mnohem výše, skoro stejně jako svobodu a že již to mu působí potěšení, cinkají-li mu v kapse. Naopak je tesklivý, smutný, nepokojný a na duchu kleslý, nemá-li jich, a tu je odhodlán krásti a cokoliv jiného učiniti, jen aby jich nabyl. Ale přes to že byly peníze v trestnici takou drahocenností, nikdy se dlouho nedržely u toho šťastného člověka, jenž je měl. Předně bylo je těžko schovati, aby jich buď neukradli, nebo aby je představenstvo neodebralo, Padl-li na ně major při nenadálých prohlídkách, hned je odebíral. Možná dost, že jich užil na zlepšení vězeňské stravy; jemu aspoň se odevzdávaly. Ale nejčastěji je někdo ukradl. Spoléhati nebylo možno na nikoho. Později vynalezli u nás způsob, jak se daly zcela bezpečně držeti peníze. Odevzdávali je k uschování stařečkovi starověrci, jenž se k nám dostal ze Starodubských osad, hlásivších se kdysi k víře Větkovské.⁹ Nemohu se zdržeti, abych o něm nepověděl několik slov, ač se tím vzdaluji od předmětu.

Byl to kmet šedesátiletý, maličký, šedivý. Nápadně mne překvapil hned na první pohled. Lišil se neobyčejně od ostatních vězňů; v jeho pohledu bylo cosi tak tichého a klidného, že jsem – jak se pamatuju – se zvláštním jakýmsi potěšením patřival na jeho jasné, světlé oči, obklopené drobnými, paprskovitými vráskami. Často jsem s ním rozprávěl a zřídka jsem se za svého života setkával s bytostí tak milou a dobrosrdečnou. Byl sem poslán za zločin neobyčejně vážný. Mezi Starodubskými rozkolníky počali se vyskytovat obrácení na pravoslaví. Vláda je úsilně podporovala a užívala všech prostředků, aby přivedla do lůna pravoslavné církve i ostatní rozkolníky. Stařec spolu s některými jinými fanatiky se rozhodl, že „se postaví na obranu víry“, jak se sám vyjadřoval. V osadě počali stavět jednověrský chrám,¹⁰ ale oni jej zapálili. Stařec jako jeden z původců byl poslán do káznice. Býval zámožným sousedem ve městečku, kdež provozoval obchod; doma zanechal ženu a děti; ale odhodlaně šel na Sibiř, protože ve své zaslepenosti pokládal trest za „mučednictví za víru“.

Kdybyste s ním strávili nějaký čas, maně byste si dali otázku: Jak se mohl tento pokorný, jako děcko podajný člověk stát spiklencem? Nejednou jsem se s ním dal do řeči o víře. Neustupoval ničeho ze svého přesvědčení; ale v jeho námitkách nebylo nikdy ani hněvu, ani nenávisti. A přece zmařil chrám a nezapíral toho. Zdálo by se, že by dle svého přesvědčení svůj skutek a vytrpěná za něj „muka“ měl pokládati za slavný čin. Ale jakkoli jsem ho pozoroval, jakkoli jsem ho zpytoval, neshledal jsem v něm nikdy ani stopy ješitnosti nebo hrdosti. Byli mezi námi v káznici i jiní starověrci, většinou rodem ze Sibíře. Byl to lid silně rozvítý, vychytralí sedláci, neobyčejní písmáci, stojící na každé písmeně a výmluvní řečníci, šlo-li o jich předmět; byl to lid domýšlivý, hrdý, potměšilý a svrchovaně nesnášlivý.

⁹ Koncem XVII. stol. ležela Větka za hranicemi ruskými, v tehdejší říši polské. Když byli starověrci v Rusku pronásledováni, utekli se mnozí z nich do Větky a založili zde náboženskou obec, jejíž přívrženci zvaní Větkovci. Pozn. př.

¹⁰ Rozkolníkům, vracejícím se k pravoslaví, dovoleno zachovávat některé staré církevní obřady. Církve jich slovou „jednověrskými“. Pozn. př.

Stařík byl docela jiný člověk. Ač byl snad větším písmákem než oni, přece se vždy vyhýbal hádaní. Povahy byl nad míru sdílné. Byl vesel, často se smál – nikoli oním hrubým, cynickým smíchem, jímž se smáli trestanci, nýbrž jasným, tichým smíchem, v němž bylo mnoho dětské prostosrdečnosti a jenž obzvláště slušel jeho šedinám. Snad se mylím, ale zdá mi se, že po smíchu možná poznati člověka, a zalíbí-li se vám při prvním setkání smích některého vám zcela neznámého člověka, můžete směle říci, že je to hodný člověk.

Stařík se těšil v celé trestnici všeobecné vážnosti, ale nikterak se jí nevynášel. Trestanci ho nazývali dědečkem a nikdy mu neubližovali. Pochopil jsem aspoň částečně, jaký mohl mítí vliv na své souvěrce. Ale přes to, že snášel své vězení napohled odhodlaně, v jeho nitru se tajil hluboký, nezhladitelný zármutek, jež se snažil zatajiti přede všemi. Bydlel jsem s ním v jedné kasárně. Jednou v noci po druhé hodině jsem se probudil a zaslechl jsem tichý, zdržovaný pláč. Stařeček seděl na peci, na téže peci, na které se před ním v noci modlíval trestanec, co vězel stále v bibli a chtěl zabiti majora – a modlil se ze své rukopisné knihy. Plakal a chvílemi bylo slyšeti, jak se modlil: "Bože, neopouštěj mne! Bože, posilni mne! Dětičky mé maličké, dětičky mé milé, nikdy se už neuvídíme!" Nemohu vypsati, jak mně ho bylo líto. —

Tomuto stařečkovi tedy pomalu skoro všichni trestanci počali odevzdávatí své peníze k uschování. V káznici skoro všichni byli zloději; ale najednou všichni nabyli z jakési příčiny přesvědčení, že stařík není s to, aby je okradl. Věděli, že svěřené mu peníze schovával někde, ale v takovém tajném místě, že jich nikdo nemohl nalézt. Později vyradil mně a některým Polákům své tajemství. V jednom z břevn naší ohrady byl suk, na pohled pevně srostlý se dřevem. Ale suk ten se vytahoval, a uvnitř břevna byla veliká dutina. Tam dědeček schovával peníze, pak vetknul suk zase na své místo, tak že nikdo nikdy nemohl ničeho nalézt.

Ale odchýlil jsem se od vypravování. Zastavil jsem se na otázce, proč se v kapse trestníkové nedrží peníze. Tu kromě nesnáze, jak je uschovati, působila i ta okolnost, že v káznici bylo tak hrozně teskno. Trestanec však je podle povahy své bytost tak silně žíznící po svobodě a konečně dle svého společenského postavení tak lehkomyšlná a nepořádná, že ho přirozeně stále cosi pudl, aby si vyhodil z kopýtka, aby si zahýřil za celý svůj kapitál za hluku a hudby, tak aby aspoň na minutku zapomněl na svou sklíčenost. Člověk se někdy neubrání podivení, když viděl, jak některý z nich pracuje ze všech sil, někdy po několik měsíců, pouze za tím účelem, aby za jediný den utratil celý výdělek, všechno do čistá, a potom znova po několik měsíců do nového zahýření trpělivě dřepěl při práci.

Některým z nich působilo potěšení, mohli-li si poříditi nějaký kus nového šatu a sice vždy takového střihu a způsobu, jaký se nedovoloval v trestnici: nějaké černé kalhoty, kaftan, sibiřský šosatý kabát. Velmi oblíbené byly také kartounové košile a opasky s měděnými plíšky. Oblékali se v tyto šaty o svátcích a takto oblečený prošel se obyčejně po všech kasárnách, aby ho viděl celý svět. Samolibost takto vyfintěného trestance byla až dětinská; a ostatně trestanci ve mnohém vzhledě byly hotové děti. Je ovšem pravda, že všechny ty pěkné věci najednou se jaksi ztrácely hospodáři; zastavili je někdy téhož večera, co je koupil, anebo je prodal skoro za nic.

Pitka rozvíjela se ostatně poněmáhlu. Odkládala se obyčejně k svátečnímu dni, nebo ke jmeninám hýřila. Trestanec, jehož byl svátek, ráno, jakmile vstal, postavil svíčku k svatému obrazu a modlil se; pak se oblékl do svátečních šatů a objednal si zvláštní oběd. Koupil si hovězí maso, rybu, nebo si objednal sibiřské pelmeni;¹¹ najedl se jako vůl, skoro vždy sám; zřídka kdo pozval soudruhy, aby s ním poobědvali. Pak se vyskytla vodka; slavící svůj svátek napil se jako houba a každý nezbytně se procházel po kasárnách, vrávoraje a klopýtaje, snaže se tak dáti všem na jevo, že je opilý, že se dnes veselí, a tím si zasloužiti všeobecné vážnosti. Ruský lid chová k opilému člověku všude jistou sympatii; v káznici chovali se k hýřícímu trestanci dokonce s úctou. V tom trestnickém hýření vězel jistý aristokratismus. Když se hýřil rozveselil, vždy si najímal hudbu. V káznici byl jistý Polák, uprchlý voják, člověk velice ohavný, ale hrál na housle a měl s sebou svůj nástroj – celý to svůj

¹¹ Těstové kuličky s nádivkou drobně rozsekaného, kořeněného masa. Pozn. př.

majetek. Řemeslo neuměl žádné a peníze vydělával pouze tím, že si ho hýřící trestanci najímali, aby jim hrál veselé písničky k tanci. Jeho povinností bylo chodit neustále v patách za svým opilým pánem z kasárny do kasárny a vrzati na housle ze všech sil. Často se na jeho tváři zračila nuda, tesknost; ale zvolání: „Hraj, peníze jsi dostal!“ přinutilo ho, že vrzal a vrzal dále.

Trestanec, dal-li se do hýření, mohl být zcela jist, že opije-li se přes příliš, druzí ho zajisté ošetří, v čas ho uloží na lože, ukáže-li se v ohradě představenstvo, jistě ho někam schovají, a vše to zcela nezištně. Poddůstojník a invalidové, kteří pro udržování pořádku bydleli v ohradě, mohli být také úplně klidni. Opilý nemohl způsobit nijakého zmatku. Byl pod dozorem celé kasárny a kdyby způsobil hluk a nebo počal bouřit, ihned by ho zkrotili, třebaš by ho svázali. A proto nižší trestnické představenstvo hledělo na opilství skrze prsty, ba nechtělo o něm ani vědět. Vědělť velmi dobře, nedovolí-li vodky, že může být ještě hůř.

Ale kde brali vodku?

Vodka se kupovala v samé trestnici, u tak zvaných krčmářů. Bylo jich několik a obchod svůj provozovali neustále a dobře se jim dařilo přes to, že pijících a hýřících bylo vůbec nemnoho, poněvadž hýření vyžadovalo peněz a v trestnici se peníze vydělávaly těžko. Obchod se počínal, vedl a přestával dosti zvláštním způsobem. Některý trestanec, dejme tomu, nemá řemesla a nechce se namáhati (bývaly takové případy), ale chce mít peníze a je spolu člověk netrpělivý, chce rychle zbohatnouti. Má něco peněz do začátku, a odhodlá se, že povede obchod s vodkou; je to podnik smělý, jenž vyžaduje veliké odvahy. Snadno bylo možno zaplatiti zaň svým hřbetem a přijíti v jednom okamžiku o zboží i kapitál. Ale krčmář už počítá s takovou možností. Peněz má z počátku málo a proto si na ponejprv podloudně přinese vodku do trestnice sám a ovšem výhodně ji odbude. Opakuje svůj pokus podruhé a potřetí, a nezastihne-li ho představenstvo, rychle rozprodá zboží a tu teprve založí pravý obchod na širokých základech. Stane se z něho podnikatel, kapitalista, vydržuje si jednatele a pomocníky, sám se vydává v nebezpečí mnohem méně, ale vydělává stále víc a více. V nebezpečí se vydávají za něho pomocníci.

V trestnici vždycky bývá mnoho lidí, kteří utratili, prohráli nebo prohýřili všechno do poslední kopějky, lidí bez řemesla, ubohých, otrhaných, ale nadaných do jisté míry smělostí a odvahou. Takovým lidem z celého kapitálu zbyl v celosti jen hřbet a ten může také ještě k něčemu posloužit; nuže, takový hýřil na mizině se odhodlá dáti do oběhu tento svůj poslední kapitál. Jde k podnikateli a dá se od něho najati k podloudnému přinášení vodky do trestnice. Bohatý krčmář má takových dělníků několik. Ve městě anebo vůbec někde vně trestnice nalézá se člověk – bývalý voják, měšťan, nebo třebaš i holka – jenž za podnikatelovy peníze a za určitou, poměrně dosti nemalou odměnu koupí v kořalce vodku a uschová ji někde v nenápadném místě, kam trestanci přicházejí na práci. Tento dodavatel skoro vždy zkouší dobrotu vodky nejprve sám a co upil, to nelidským způsobem doleje vodou. Přijmi nebo nepřijímej; ale trestanec nemůže být příliš vybíravým. Už to je dobře, že jeho peníze nezmizely načisto a vodka je přinesena. Ať je jakákoliv, jen když je vodka.

K tomuto dodavateli obracejí se podloudníci, dříve již mu označení trestnickým krčmářem, a přinesou s sebou hovězí střevo. Střevo ta se zprva propláchnou, pak se naplní vodou a takovým způsobem se udržují v původní vlažnosti a hebkosti, aby se mohla svým časem pohodlně naliti do nich vodka. Naplniv střevo vodkou, ováže si je trestanec kolem sebe a sice pokud možno v nejnedůtklivějších místech těla. Při tom má ovšem příležitost dokázat obratnost a zlodějskou vychytralost podloudníka. Sází při tom do hry částí svou čest; má totiž podvésti i vojenský průvod, i strážu u vrat trestnice. Podvádí je tedy. Co se týče průvodčího, jímž bývá nezřídka nějaký nezkušený nováček, toho řádný zloděj lehko ošidí. Především ovšem svého průvodčího zpytuje, při čemž bere do počtu i čas, i místo, kde se konají práce. Je-li trestanec na příklad kamnářem a vyleze na pec, kdož ví, co tam nahoře tropí? Průvodčí přece nepoleze za ním také na pec. Když se při návratu blíží k trestnici, vezme do ruky peněz – patnáct nebo dvacet kopějek stříbra – pro kmotra příhodu a čeká u vrat, až přijde svobodník. Svobodník od strážu je povinen každého trestance, vracejícího se z práce, kolkolem prohlédnout a omakat a pak mu teprv otevře dvěře do trestnice. Podloudník se

obyčejně kojí naději, že se stráže bude ostýchati, omakávati ho příliš důkladně v některých místech. Ale prohnáný svobodník dojde časem i do takových míst a namaká zde vodku. Tu pak zbývá poslední prostředek: podlouník podstrčí svobodníkovi do ruky mlčky a tak, aby průvodčí nespozoroval, peníz, jež měl v ruce přichystaný. Přihází se, že za pomoci takového odvážného pokusu přijde šťastně do trestnice a přinese vodku. Ale někdy se pokus nepovede a pak nezbude, než zaplatiti za to svým posledním kapitálem, totiž zády. Podá se ihned zpráva majorovi, kapitál sesekají, bolestně sesekají, vodku skonfiskují ve prospěch eráru a podlouník bere všechno sám na sebe, aniž by vyradil podnikatele. Dodáváme ihned, že to nečiní proto, že by se mu hnusilo udavačství, nýbrž pouze proto, že by udání bylo pro něho nevýhodným. Bit byl by přece. Jedinou útěchou by mu bylo, že by nasekali oběma. Ale podnikatel bude mu ještě dobrým, třebaš dle obvyčeje a dle předchozí úmluvy nedostane podlouník za svá rozsekaná záda od podnikatele ani kopejky.

Co pak se týče udavačství vůbec, v trestnici obvyčejně kvete. Udavači nehrozí v trestnici ani sebe menší potupa; ba ani nespokojenost s ním se nedá mysliti. Jeho se nestraní, s ním se přátelí, tak že, kdybyste se pokusili dokázati veškeru ohavnost udavačství, vůbec by vám ani neporozuměli. Onen zkažený a podlý trestanec, rodem šlechtic, s nímž jsem přerušil všeliký styk, byl v přátelských poměrech s majorovým sluhou Fed'kou, sloužil mu za vyzvědače, a Fed'ka sděloval vše, co uslyšel o trestancích, majorovi. Všichni to u nás věděli, a nikoho nikdy ani nenapadlo potrestati, ba ani pokárati darebáka.

Ale opět jsem se uchýlil od předmětu. Stává se tedy, že vodka šťastně projde branou a dostane se do trestnice. Tu přijme podnikatel přinesená střeva, zaplativ za ně, co náleží, a počne rozvažovati. Dle rozvahy vychází na jevo, že přinesený tovar stojí jeho samého už slušný peníz; a proto, aby se výtěžek zvýšil, přelévá ho ještě jednou, při čemž ho znova rozředuje vodou div ne napolovic, a když se takovým způsobem náležitě přiřehotil, očekává kupce.

V první následující svátek, a někdy i ve všední den vyskytne se želaný kupec; je to trestanec, jenž pracoval jako vůl po několik měsíců a hromadil kopejky, aby je propil najednou v den z předu již k tomu vyhlédnutý. Tento den zjevoval se ubohému robotníku dlouho před tím, než v pravdě nadešel, i ve snách, i v šťastných vidinách za práce, a svým kouzlem sílil ducha jeho na nudném jevišti kázeňského života. Konečně se ukázal na východě zábřesk krásného dne; peníze jsou nashromážděny, představenstvo jich neodňalo, nikdo jich neukradl a on je nese krčmáři. Tento mu dá za ně vodku, z počátku co možná čistou, to jest pouze dvakrát rozředenou; ale postupně vše to, co se z láhve upilo, ihned se doplňuje vodou. Za číšku vodky platí se pětkrát i šestkrát tolik, jako ve městě v krčmě. Lehce si představiti, kolik takových číšek musí člověk vypiti, a mnoho-li peněz za ně zaplatiti, než se napije! Ale protože trestanec odvykl pít a dlouhou dobu se zdržoval od vodky, nachmelí se dosti rychle a pije pak obvyčejně tak dlouho, dokud nepropije všechny nashromážděné peníze. Pak přichází řada na všechny nové šaty; krčmář je zároveň lichvářem. Nejprve obdrží do zástavy všechny trestancem zakoupené občanské šaty, pak přijdou na řadu staré hadry, a konečně i erární věci. Když byl propil všechno do posledního hadříku, jde opilec spat, a druhého dne, probudiv se s nesnesitelnou bolestí hlavy, marně prosí krčmáře aspoň za jediný doušek vodky, aby si spravil záhu. Zarmouceně snáší nezdar a téhož dne chápe se znova práce a opět pracuje několik měsíců bez ustání, vzpomínaje na šťastný den, kdy si mohl zahýřiti, den, jenž skanul na vždy do moře věčnosti; ale ponenáhlu počne opět nabývati ducha a těšiti se na příští jiného takového dne, jenž je sice ještě daleko, ale na konci se přece jednou přiblíží, až přijde jeho řada.

Co pak se týče „krčmáře“, když byl vyzískal ohromnou sumu, několik desítek rublů, obstará si naposled vodku, a tentokrát už ji nerozředuje vodou: chystáť ji pro sebe. Je na čase zanechati obchodu a připraviti svátek sobě! Započne hýření, pití, hodování, hudba. Prostředky má k tomu značné; uchláholí pro všechen případ i nejbližší a zároveň nejnižší představenstvo v trestnici. Hýření trvá někdy po několik dní. Přichystaná vodka je ovšem brzy vypita; tu se uchyluje piják k druhým „krčmářům“, kteří na jeho návštěvu již čekají, a pije potud, pokud nepropije celé jmění do poslední kopejky.

Ačkoli trestanci mají bedlivý pozor na hýřily, stává se přece časem, že přijdou na oči vyšším představeným, majorovi nebo důstojníkovi od stráže. Tu je odvedou na strážnici, odeberou jim peníze, najdou-li se jaké u nich, a na konec jim nasekají. Trestanec se otřese, vrátí se do trestnice a za několik dní chápe se řemesla krčmářského znova.

Někteří z hýřilů, ovšem jen bohatí, zablouzní si též o krásném pohlaví. Za veliké peníze proberou se někdy tajně z pevnosti místo na práci do předměstí, ovšem v průvodu podplaceného vojenského průvodčího. Tam v nějakém odlehlém místečku, někde na pokraji města slaví se velkolepé hody a utratí se v pravdě veliké sumy. Za peníze ani trestancem nepovrhují; průvodčí prokrade se obyčejně o něco dříve, aby vše připravil. Takoví průvodčí jsou z pravidla sami také příští kandidáti pro trestnici. Ostatně s penězi možná dělají všechno, a podobné výpravy skoro nikdy se neprozrazují. Sluší dodat, že se přiházejí velmi řídky; je k tomu třeba mnoho peněz a milovníci krásného pohlaví utíkávají se k jiným prostředkům, zcela bezpečným ...

Hned za prvních dnů svého pobytu v trestnici vzbudil ve mně zvláštní zvědavost jistý trestanec, hošík neobyčejně hezký. Jmenovali ho Sirotkin. Byl ve mnohém vzhledě dosti záhadnou osobností. Především mne překvapil jeho krásný obličej; nebylo mu více než dvacet tři leta. Nacházel se ve zvláštním oddělení, totiž tam, kde byli odsouzení na celý život; patřil tedy k těm, kdož se dopustili nejtěžších vojenských zločinů. Byl tichý, dobrácký, málo mluvil, zřídka se smál. Oči měl modré, rysy pravidelné, tvář čistou, něžnou, vlasy světloplavé. I do pola oholená hlava ho málo hyzdila: tak hezký hoch to byl. Řemesla neměl žádného, ale peníze si vydělával, ne mnoho, ale často. Byl nápadně leniv, oblékal se nedbale. Leda že ho někdo jiný pěkně obleče, někdy i červenou košili dostane; a tu se Sirotkin těší novému šatu. Chodí po kasárnách, ukazuje se. Vodky nepil, v karty nehrál, skoro s nikým se nehádal. Chodíval časem za kasárnami – ruce v kapsách, tichoučký, zádumčivý. O čem mohl přemýšlet, těžko si bylo představit. Zavoláš na něho, tak ze zvědavosti, optáš se na něco – on hned odpoví a sice jaksi uctivě, ne po trestnicku, ale vždycky krátce, nehovorně; a při tom na vás pohlíží jako desítiletý klučík. Shromáždí-li něco peněz, nekoupí si za ně něco potřebného, nedá si spraviti kazajku, nezjedná si nové boty, ale koupí si preclíky, marcipány a smlsne si, jako by mu bylo sedm let.

„Ech ty, Sirotkine!“ říkali mu trestanci. „Jsi to sirotek Kazánský!“ V době, kdy není práce, toulává se po druhých kasárnách; skoro každý je zaujat svou prací, jen on nemá ničeho na práci. Prohodí k němu něco, skoro vždy posměch nějaký (jemu a jeho soudruhům se často posmívali) a on neodpoví ani slova, jen se obrátí a jde do jiné kasárny; a někdy, když se mu příliš posmívají, dokonce se začervená. Často jsem si myslíval, proč se toto tiché, dobrosrdečné stvoření dostalo do trestnice? Jednou ležím v nemocnici v oddělení pro trestance; Sirotkin byl také nemocen a ležel vedle mne. Kdysi pod večer jsme se dali spolu do řeči. On se z nenadání jaksi nadchnul a při té příležitosti mně pověděl, jak ho vzali na vojnu, jak matka nad ním plakala, když ho provázela, a jak mu bylo těžko, když byl novobrancem. Dodal, že nikterak nemohl snést vojenského života; všichni tam byli takoví zlostní, přísní a velitelově bývali jím skoro pokaždé nespokojeni.

„Čímž to skončilo?“ otázal jsem se ho. „Proč jsi se dostal sem? A k tomu ještě do jakého oddělení!.. Ach ty Sirotkine, Sirotkine!“

„Já byl, Alexandře Petroviči, všeho všudy rok u praporu; sem jsem se dostal za to, že jsem zabil Grigoriya Petroviče, našeho velitele setniny.“

„Slyšel jsem o tom, Sirotkine, ale nevěřím. Prosím tě, koho bys ty mohl zabít?“

„Stalo se tak, Alexandře Petroviči. Příliš těžko mne přicházelo na vojnu.“

„Ale jak pak; vždyť druzí novobranci to snesou? Ovšem z počátku je těžko, ale přivyknou a než se člověk naděje, jsou z nich znamenití vojáci. Tebe asi matka příliš rozmazlila; perníkem a mléčkem krmila do osmnácti let.“

„Matička, je pravda, velice mne milovala. Když mne vzali na vojnu, tu prý po mém odchodu ulehla, a jak jsem slyšel, více nevstala ... A mně bylo na konec příliš trpce na vojnu. Velitel měl na mne zášť, pro všechno mne trestal, a zasloužil-li jsem si toho? Jsem ve všem pokorný, pořádek

zachovávám, vodky nepiju, ničeho trestuhodného nepášu. A vždyť, Alexandře Petroviči, je to smutná věc, když se dá člověk na křivé cesty. A kolkolem všichni takoví suroví, ani poplakat si člověk nemá kde. Schoval jsem se někdy někam za roh a tam jsem si poplakal. Jednou stojím na stráži. Byla už noc. Postavili mne na hlavní strážnici u bariery. Fouká vítr: byl podzim a tma taková, že na krok nebylo viděti. Udělalo se mi teskno, tak teskno! Postavil jsem pušku k noze, odemknul jsem bodák a položil vedle; shodil jsem pravou botu, hlaveň jsem si přistavil k prsům, nalehl na ni, a palcem u nohy jsem spustil kohoutek. Poslouchám – selhalo! Ohledal jsem pušku, pročistil jsem pánvičku, podsypal nového prachu, křemen jsem otloukl a opět jsem přistavil pušku k prsům. A co byste řekl? Prach se vzňal, ale puška opět nevystřelila! – Co je to? myslím si. Vzal jsem a obul botu, bodák jsem zase nasadil, mlčím a chodím sem tam. A tu jsem si předsevzal, že to vykonám: ať mne pošlou kamkoli, jen když se zbavím vojenčiny! Za pul hodiny jede velitel. Řídil koně po hlavní stezce a přímo na mne: „Tak se stojí na stráži?“ Vzal jsem pušku do rukou a vehnal do něho bodák až po samu hlaveň. Čtyři tisíce ran v ulici jsem dostal a pak sem, do zvláštního oddělení...”

Nelhal. Zač by ho také byli poslali do zvláštního oddělení? Obyčejné přečiny se trestají mnohem lehčeji. Ostatně pouze Sirotkin jediný ze všech svých soudruhů byl takový krasavec. Co se týče druhých, jemu podobných, jichž bylo u nás všech asi patnáct, až se divno bylo na ně podívat; jen dvě nebo tři tváře byly ještě snesitelné, ostatní všichni byli s odchlíplýma ušima, ohyzdní, nepořádní; někteří dokonce šediví. Dovolí-li okolnosti, promluví jednu o celé této skupině podrobněji. Sám Sirotkin často se přátelil s Gazinem, k vůli kterému jsem počal psát tuto hlavu, poznamenav, že se opilý přihrnul do kuchyně a to že popletlo mé původní pojmy o životě v trestnici.

Tento Gazin byl hrozný člověk. Působil na všechny strašný, trapný dojem. Vždy se mně zdávalo, že nic nemůže být sverepějšího, surovějšího než on. Viděl jsem v Tobolsku pověstného svými zločiny lotra Kameněva; viděl jsem později Sokolova, trestance ve vyšetřování, vojenského sběha, strašného lotra. Ale ani jeden z nich nepůsobil na mne dojmu tak odporného, jako Gazin. Zdávalo se mi někdy, že vidím před sebou ohromného, obrovského pavouka, velikého jako člověk. Byl rodem Tatar, hrozně silen, silnější než každý jiný v trestnici; postavy byl vyšší než prostřední, složení herkulovského, s neforemnou, nepoměrně ohromnou hlavou; chodil přihrblý a hleděl zpod obočí.

V trestnici kolovaly o něm podivné pověsti. Vědělo se, že býval vojákem. Ale trestanci vypravovali mezi sebou – nevím měli-li pravdu – že utekl z Nerčinska. Na Sibiř byl už poslán nejednou; nejednou uprchl z káznice, nejednou měnil své jméno, a konečně se dostal do naší trestnice na zvláštní oddělení. Také se o něm vypravovalo, že bývalo dříve jeho zálibou, zařezávat malé děti pouze pro potěšení Zavede dítě někam na příhodné místo; napřed je poděsí, ztýrá, a když se do vůle potěšil úžasem a strachem ubohé malinké oběti, zařeže ji pomalu, zdlouha, s rozkoší. Možná, že si to všecko na něho vymyslili následkem trapného dojmu, jež činil Gazin vůbec na každého, ale všechny ty smyšlenky se na něho hodily, slušely mu jaksí.

Jinak v trestnici v obyčejných dobách, byl-li střízliv, choval se rozumně. Býval vždy tichý, s nikým se nehádal, vyhýbal se sporům, ale jaksí z opovržení k ostatním, jako by se pokládal za něco vyššího, než všichni druzí. Mluvil velmi málo a byl jaksí úmyslně nehovorný. Všechny jeho pohyby byly zdlouhavé, klidné, sebevědomé. Z očí mu bylo viděti, že daleko není hloupý a je neobyčejně vychytralý; ale na jeho tváři a v jeho úsměchu tkvělo vždy cosi vypínavě posměšného a necitelného. Vedl obchod s kořalkou a byl v trestnici jedním z nejzámožnějších krčmářů. Ale dvakrát do roka se opil sám a tu vycházela na jevo celá jeho zvířecí povaha. Ponenáhlu, jak se opíjel, počínal si lidí zprva dobíratí úsměšky, a sice co nejzlomyslnějšími, vypočítanými a jako by dávno už připravenými; konečně, když se úplně opil, stával se strašně vzteklym, chápal se nože a vrhal se na lidí. Trestanci, znajíce jeho hroznou sílu, utíkali od něho a schovávali se; on se vrhal na každého, kdo se mu namanul. Ale brzy našli způsob, jak ho zkrotiti. Asi deset osob z téže kasárny, jako on, vrhlo se najednou na něho, a všichni ho počali mlátit. Nelze si představití ničeho surovějšího nad toto bití. Tloukli ho do prsou, pod srdce, do žaludku, do břicha. Tloukli ho mnoho a dlouho, a přestávalí teprv tehda, když ztrácel všechny smysly a byl jako mrtvý. Jiného by si nedovolili tak stlouci; stlouci tak někoho

znamenaloby, ho zabít. Jen ne Gazina. Po bití zabalili ho úplně smyslů zbaveného do kožichu a odnesli ho na nary. „Odeleží se!“ říkali. A vskutku, ráno vstával skoro úplně zdrav a mlčky a zamračeně se ubíral do práce.

I pokaždé, když se Gazin opil, věděli v trestnici už všichni napřed, že se den pro něho skončí zcela jistě bitím. Věděl to i on sám a přece se opíjel. Tak to trvalo několik let. Ale tu bylo pozorovati konečně, že se i Gazin počíná poddávati. Počal si stěžovati na všelijaké bolesti, počal vůčihledě scházeti, čím dále, tím častěji chodil do nemocnice. „Přece se poddal!“ říkali mezi sebou trestanci.

Do kuchyně přišel v průvodu onoho mrzkého Poláčka s houslemi, jehož obyčejně najímali flámové k dovršení svého veselí, a stanul uprostřed kuchyně, prohlížeje si mlčky a pozorně všechny přítomné. Všichni mlčeli. Po chvíli, když byl spatřil mne a mého soudruha, pohlédl na nás zlomyslně a posměšně, sebevědomě se usmál, něco jako by uvažoval na mysli a pak silně vrávoraje přistoupil k našemu stolu.

„Ale dovolte mně otázku“, počal (mluvit rusky); „jaké to máte důchody, že zde můžete pít čaj?“

Pohlédli jsme se soudruhem mlčky na sebe, vědouce, že bude nejlépe mlčet a neodpíratí mu. Kdybychom mu něco namítli, hned by se rozvzteklil.

„Máte tedy peníze?“ vyslychal nás dále.

„Máte tedy hromadu peněz, co? A co pak jste přišli do káznice proto, abyste zde čaj pili? Vy jste sem přišli čaj pít? Nu, mluvte přec, aby do vás!..“

Ale když viděl, že jsme odhodláni mlčet a nevšímáti si ho, krev se mu nalila do tváře a vzteky celý se zatřásl. V koutě vedle něho stály veliké necky, do nichž se kladl nakrájený chléb, připravený pro trestance k obědu nebo k večeři. Byly tak veliké, že se do nich vešlo chleba pro polovinu celé trestnice; nyní však byly prázdné. Gazin je chopil oběma rukama a rozpráhl se na nás. Jen okamžik a byl by nám rozdrtil hlavy. Přes to, že vražda nebo pokus vraždy hrozily neobyčejnými nepříjemnostmi celé trestnici, že by vzniklo vyšetřování, prohlídky, větší přísnosti, a proto se trestanci snažili vší mocí, aby nedošlo až k takovým výstřednostem, přes to přese všechno všichni nyní utichli a čekali, co bude. Ani slova se neozvalo na naši obranu! Ani jediný přítomný neokřikl Gazina! – tak silná byla jejich nenávist k nám! Jim bylo patrně příjemno naše nebezpečné postavení... Ale věc skončila šťastně; v tom okamžiku, když chtěl udeřit neckami, zvolal kdosi z předsíně:

„Gazine, vodku ti ukradli!..“

Řinknul neckami na zem a jako šílený vyletěl z kuchyně.

„Nu, bůh je zachránil!“ mluvili mezi sebou trestanci. Dlouho pak to ještě opakovali.

Nemohl jsem se nikterak dovědět, byla-li zpráva o krádeži vodky věrna, nebo si ji někdo vymyslel, aby nás zachránil.

Večer, již za soumraku, nedlouho před tím, než se zavíraly kasárny, chodil jsem podle ohrady a těžká tesknota sevřela mi srdce. Nikdy později po celou dobu svého přebývání v trestnici nezakusil jsem takové tesknosti. Těžko je strávití první den ve vězení, ať je to kdekoli, v káznici, v kazematách, v dolech... Ale pamatuju se, že nejvíce mne zajímala jedna myšlénka, jež mne pak neustále pronásledovala po celý můj pobyt v trestnici – myšlénka z části nerozřešitelná – nerozřešitelná pro mne i nyní: totiž o nestejnosti trestu za stejně těžké přestupky. Ovšem přestupky se nedají spolu srovnávat, ani ne přibližně. Na příklad: ten i onen zabili člověka; jsou zváženy všechny okolnosti obou případů; za ten i za onen zločin vyměřuje se skoro stejný trest. Ale všimněte si zatím, jaký to rozdíl v zločinech. Jeden na příklad zavraždil člověka pro nic za nic, pro jedinou cibuli; počíhal u cesty, zavraždil mužíka, jenž tudy jel, a našel u něho všeho všudy jednu cibuli. „Co to, baťko! Poslal jsi mne na loupež, já mužíka zabil a všeho všudy našel jsem u něho jedinou cibuli.“ – „Hlupáku! cibule jako kopejka! Sto duši, sto cibulí – bude rubl!“ (Legenda z trestnice.)

Druhý se však stal vrahem, poněvadž bránil před chlipným tyranem čest své nevěsty, sestry nebo dcery. Jeden zabije člověka za tuláctví, jsa obklíčen celým zástupem vyzvědačů a háje tedy svou svobodu, svůj život, jež protloukal doposud na polo o hladu. Druhý vraždí děti, proto že je

mu potěšením vražditi, cítiti na svých rukou jejich teplou krev, těšiti se jejich strachem, posledním holubím záchvěvem jejich tělíčka, do něhož vnikl vražedný nůž. A co? Ten i onen přijdou do káznice. Je pravda, že jsou rozdíly ve lhůtách, na jaké jsou odsouzeni do káznice. Ale rozdílů těch je poměrně nemnoho; za to rozdílů při zločinech téhož druhu je nekonečné množství. Každá nová povaha přináší s sebou rozdíl.

Ale dejme tomu, že se rozdíl ten nedá urovnati, shladiti, že je to jedna z nerozřešitelných úloh, jakási kvadratura kruhu. Dejme tomu. Ale kdyby i nebylo této nerovnosti, všimnete si druhého rozdílu, rozdílu vyplývajícího z následků trestu... Hle člověk, jenž ve vězení mizí, taje jako svíčka. A hle druhý, jenž prvé, než se dostal do trestnice, ani nevěděl, že je na světě takový veselý život, takový příjemný klub smělých soudruhů. Přicházejí vskutku i tací lidé do trestnice. A vezměte na příklad člověka vzdělaného, s citlivým svědomím, srdcem, s uvědoměním. Samo trýznění vlastního srdce ho dříve utrápí svými mukami, než jakýkoli trest. Sám se odsoudí za svůj zločin nemilosrdněji, nelítostněji, než nejhroznější zákon. A hned vedle něho je druhý, jenž si ani jednou nevzpomene na spáchaný zločin za celou dobu, co stráví v trestnici. On má dokonce za to, že byl práv. A konečně jsou i tací zlosynové, kteří schválně pášou zločiny, aby se jen dostali do káznice a tím se zbavili nepoměrně trapnějšího pro ně živobytí na svobodě. Tam byl nejponížejším tvorem, nikdy se nenajedl do syta a na svého pána robotoval z rána do noci. V káznici je práce snazší, než doma, chleba do syta a to takového, jakého před tím ani nevídal; o svátcích maso, kromě toho almužny, ba i možnost vydělati si nějaký peníz.

A společnost? Lid chytrý, obratný, ve všem se znající. A proto pohlíží na své soudruhy s uctivým podíváním; jaktěživ ještě takových nevídal; pokládá je za nejvyšší společnost, jaká jen může býti na světě. Možná tedy říci, že je trest pro oba tyto potrestané stejně citelný ?

Avšak nač se zabýváti otázkami nerozřešitelnými! Ozval se buben, je čas vrátiti se do kasáren.

IV

První dojmy.

(Pokračování.)

Započala poslední přehlídka. Když bylo po přehlídce, kasárny se zavíraly, každá zvláštním zámekem a vězňové zůstávali uzavřeni až do svítání.

Přehlídku prováděl poddůstojník se dvěma vojáky. Za tím účelem stavěli se trestanci do řady někdy i na dvoře a přicházel též důstojník od stráže. Ale obyčejně se tato ceremonie odbyla domácím způsobem: trestanci se počítali v kasárnách. Tak se stalo i tentokrát. Počítající se často mylívali, přepočítávali se, odcházeli a opět se vraceli. Na konec se ubozí strážníci dopočítali do želaného čísla a zavřeli kasárnu. V ní se nacházelo na třicet vězňů, umístěných dosti těsně na narách. Na spaní bylo ještě záhy. Proto se každý musil něčím zaměstnat.

Z představených zůstal v kasárně pouze jeden invalida, o němž jsem se zmínil už dříve. Kromě toho byl v každé kasárně starosta, jmenovaný ze středu trestanců samým velícím majorem, rozumí se, že za dobré chování. Ale stávalo se dosti často, že i starosta býval postižen v dosti vážném přestupku. Pak byl bit, okamžitě zbaven své hodnosti a na jeho místo naznačen jiný. V naší kasárně byl starostou Akim Akimyč, jenž k mému podivení nezřídka pokřikoval na trestance. Trestanci mu odpovídali obyčejně výsměchem. Invalida byl chytřejší, do ničeho se nemíchal, a hnul-li přece někdy jazykem, činil to jen ze slušnosti, aby měl svědomí čisté. Seděl mlčky na své posteli a spravoval botu. Trestanci si ho skoro ani nevšimli.

V tento první den mého vězeňského života povšiml jsem si jedné věci a později jsem se přesvědčil, že mé pozorování bylo správné. A sice, že všichni netrestanci, ať už je to kdokoli, počínaje lidmi stojícími v bezprostředním styku s trestanci, jako průvodčími, vojáky na stráži, a konče všemi lidmi vůbec, kteří mají co činiti se životem v trestnici – že všichni oni hledí na trestance jaksi přemrštěně. Jako by byli stále v nejistotě a báli se každý okamžik, že trestanec nestrpí a vrhne se na někoho z nich s nožem. A co je při tom nejvíce pozoruhodno – trestanci si byli vědomi, že se jich lidé bojí, a to jim zjevně dodávalo jakési odvahy. A zatím nejlepším představeným trestanců bývá právě ten, který se jich nebojí. A pak vůbec, nehledě na tu jistou odvahu, trestancům samým je mnohem příjemnější, když vidí, že jim lidé důvěřují. Tím je možná připoutati je k sobě.

Stávalo se za mého pobytu v káznici, ačkoli velmi zřídka, že někdo z představených vstoupil do trestnice bez vojenského průvodu. Stálo za podívanou, jak to překvapovalo trestance, a sice příjemně překvapovalo. Takový nebojácný navštěvovatel vzbuzoval k sobě vždy úctu, a kdyby se opravdu mohlo něco zlého přihoditi, za něho by se to nestalo. Strach, jež vzbuzují trestanci, jest všeobecný a všude, kde jen se nacházejí vězňové, i nevím opravdu, z čeho vlastně povstává. Jakýsi důvod ovšem má, již v samé zevnější podobě trestance, uznaného zlosyna; kromě toho každý, kdo se přiblíží k trestnici, ví, že se celý ten zástup lidí nesešel tu dobrovolně, a že přese všechny pokusy živého člověka nelze učiniti mrtvolou, dokud nevydechne duši; zůstane mu cit, lačnost msty a života, vášně a potřeba jich ukojení. Ale přes to jsem rozhodně přesvědčen, že přec jen není nijaké příčiny ke strachu před trestanci. Nevrhne se tak lehce a tak rychle člověk na druhého s nožem. Slovem, není-li vyloučeno nebezpečí a přihází-li se opravdu někdy, už z té okolnosti, že příklady podobného nebezpečí jsou neobyčejně řídký, dá se souditi, že nebezpečí to je nepatrné. Rozumí se, že tu mluvím pouze o lidech již odsouzených, z nichž mnozí jsou třeba i rádi, že se dostali do káznice – tak příjemným bývá někdy nový způsob života! – a proto mají nejlepší vůli žiti klidně a pokojně; a pak trestanci sami nedopustí, aby opravdu nepokojní živlové mezi nimi příliš se neroztahovali. Každý trestanec, ať si je sebe smělejší a drzejší, všeho se v káznici bojí.

Něco jiného je trestanec ve vyšetřování. Ten je vskutku s to, aby se vrhl na cizího člověka pro nic, za nic, jedině proto na příklad, že má býti zítra tělesně potrestán; zavíní-li nové vyšetřování, odloží se přirozeně i vykonání trestu. Zde jest příčina, jest patrný účel útoku, totiž „zjinačiti svůj

osud" za každou cenu a co nejrychleji. Znáám dokonce jeden psychologicky podivuhodný příklad takového druhu.

Byl u nás v trestnici na vojenském oddělení trestanec, bývalý voják, nezbavený občanských práv, poslaný následkem soudního rozsudku na dvě léta do káznice. Byl to strašný vychloubač a podivuhodný zbabělec. Vůbec vychloubačství a zbabělost jsou u ruského vojáka vlastností neobyčejně řídkou. Ruský voják vypadá vždy tak zaneprázdněným, že kdyby se i chtěl něčím vychloubat, neměl by kdy. Je-li však přece vychloubačem, je dojisty už také zbabělcem a lenochem. Dutov – tak zvali trestance – odbyl si konečně svou nedlouhou lhůtu a vrátil se opět k řadovému praporu. Ale protože všichni jemu podobní, jež posílají do káznice, aby se napravili, tam dokonce už zlenoší, stává se obyčejně, že, pobývše na svobodě na nejvýš dvě nebo tři neděle, přicházejí opět do vyšetřování a vracejí se do káznice, jen že tentokrát už ne na dvě nebo na tři léta, nýbrž do „stálého" oddělení, na patnáct nebo na dvacet let. Tak se přihodilo i jemu. Za tři neděle po svém návratu z trestnice ukradl Dutov vec, zavřenou na zámek; kromě toho dopustil se hrubostí a násilí. Byl obžalován a odsouzen k přísnému potrestání. Zhroziv se v nejvyšší míře jako nejbídňější zbabělec nastávajícího trestu, vrhl se v předvečer onoho dne, kdy měl běhat ulicí, s nožem na důstojníka od stráže, když vstoupil do síně, v níž byli vězňové. Rozumí se, že velmi dobře věděl, že takovým skutkem neobyčejně zhorší svůj trest a zvýší lhůtu nucené práce v káznici. Ale výhoda záležela pro něho právě v tom, aby o několik dní, nebo aspoň o několik hodin protáhl lhůtu, kdy mu nastane hrozný okamžik trestu! Byl při tom takovým zbabělcem, že, ač se vrhl na důstojníka s nožem, ani ho neporanil; vše to učinil jen pro forma, jen proto, aby vznikl na jeho účet nový zločin, pro který musí býti znova žalován a souzen.

Okamžik před vykonáním trestu je pro odsouzence ovšem hrozný a přihodilo se mně v několika letech viděti dosti mnoho odsouzenců v předvečer osudného pro ně dne. Obyčejně jsem se setkával s odsouzenými trestanci v nemocnici v oddělení pro vězně, když jsem býval nemocen, což se stávalo dosti často. Všichni trestanci po celé Rusi vědí, že nejsoucinnější pro ně člověk je lékař. Lékaři nikdy nečiní rozdílu mezi trestanci, jako činí nevolky skoro všichni ostatní lidé, vyjma snad prostý selský lid. Tento nikdy trestance nekárá za jeho přestupek, byť byl sebe hroznější, a vše mu odpouští pro trest, kterýž vytrpěl a vůbec pro jeho neštěstí. Nenazýváť darmo prostý lid po celé Rusi zločin neštěstím, a zločince nešťastnými. Výraz ten má velmi hluboký smysl. A je to tím důležitější, že vznikl nevědomky, instinktivně. Lékaři však jsou ve mnohých případech skutečné útočiště trestanců, zvláště takových, kteří se nacházejí ve vyšetřování a s kterými se jedná přísněji, než s odsouzenými...

Takový obžalovaný, vypočítav si přibližně, kdy nastane hrozný pro něho den tělesného trestu, jde často do nemocnice, doufaje, že takovým způsobem posune aspoň trochu dále nastávající těžký okamžik. Když však odchází z nemocnice jako vyléčený, a ví tedy skoro na určito, že osudná lhůta uplyne zítra, bývá skoro vždy značně rozčilen. Někteří z ješitnosti se snaží zatajiti své rozčilení, ale neobratná, strojená bravura neoklame jich soudruhů. Všichni chápou, oč běží, a mlčí z útrpnosti. Znal jsem jednoho trestance, mladého člověka, vraha, bývalého vojáka, odsouzeného k plnému počtu ran holí. Dostal takový strach, že se ten den před vykonáním trestu odhodlal vypiti sklenici vodky, do níž nasypal šňupavého tabáku.

Sluší podotknouti, že k trestu odsouzený vězeň vždycky si opatří vodku v den před vykonáním trestu. Vodku přinesou do trestnice dlouho před uplynutím lhůty, odsouzený ji drazě zaplatí, a celý půl léta si raději odepře to nejnutnější, jen aby shromáždil potřebnou částku peněz na čtvrt láhve kořalky, aby ji mohl vypiti čtvrt hodiny před potrestáním. Trestanci mají vůbec to přesvědčení, že člověk nachmelený není tak citlivý pro důtky nebo pro hůl. Ale uchýlil jsem se od vypravování. Ubohý mladík, vypiv svou láhev vodky s tabákem, vskutku se hned rozdemohl; nastalo vracení s krví, tak že ho odnesli do nemocnice skoro bez paměti. Ono vracení ublížilo jeho prsům tak, že v něm za několik dní shledali příznaky souchotin, na něž za půl léta také zemřel. Lékaři, kteří ho léčili od souchotin, nevěděli ovšem, z čeho vznikly.

Vypravuju-li však o malomyslnosti, jež se často zmocňuje zločinců před vykonáním trestu, musím dodat, že někteří z nich naopak překvapují pozorovatele neobyčejnou chrabrostí. Pamatuji se

na několik případů odvahy, dostupující do jakési nečitelnosti, a příklady takové nebyly příliš řídký. Zejména se pamatuju, jak jsem se setkal s jistým strašným zlosynem. Kdysi za letního dne rozšířila se po vězeňském oddělení v nemocnici pověst, že večer bude trestán pověstný zlosyn a vojenský sběh Orlov, a po trestu že ho přivedou do nemocnice. Nemocní trestanci za řeči o Orlovu dotvrzovali, že bude potrestán krutě. Všichni byli patrně rozčileni, a přiznám se, sám jsem také čekal na příchod pověstného zlosyna s nejvyšší zvědavostí. Dávno jsem již o něm slyšel pravé divy. Byl to zlosyn, jakých je málo, vraždící s chladnou myslí starce i děti, Člověk s ohromnou silou vůle a s hrdým vědomím své síly. Přiznal se ke mnohým vraždám a byl odsouzen k treste holemi, k běhání ulicí.

Přivedli ho již večer. V nemocnici se setmělo a rozsvítily svíčky. Orlov byl skoro bez sebe, strašně bledý, s hustými, jako smola černými, rozčuchanými vlasy. Zada jeho byla opuchlá a krvavě sinavé barvy. Celou noc ho trestanci ošetřovali, měnili mu obkladky, převraceli ho s boku na bok, dávali mu léky, zrovna jako by ošetřovali nejbližšího příbuzného, nebo některého svého dobrodince. Druhého dne se již úplně vzpamatoval a prošel se dvakrát po světnici! To mne překvapilo: přišel do nemocnice příliš slabý a ztýraný. Odbyl si totiž najednou celou polovinu toho počtu ran, jenž mu byl prisouzen. Lékař sám zastavil exekuci, když viděl, že další bití hrozí zločinci jistou smrtí. Mimo to byl Orlov nevysoké postavy a slabého složení těla, a kromě toho zeslablý dlouhou vyšetřovací vazbou. Komu se přihodilo setkati se s trestanci v době vyšetřování, dlouho si zajisté bude pamatovati jejich vyzáblé, hubené, bledé obličejy a zimničné pohledy.

Ale přes to přese všechno Orlov se rychle uzdravoval. Jeho vnitřní, duševní energie patrně silně napomáhala přírodě. A byl to opravdu člověk ne zcela obyčejný. Ze zvědavosti jsem se s ním seznámil blíže a zkoumal jsem ho po celý týden. Mohu zcela určitě říci, že jsem se jaktěživ nesetkal s člověkem silnější, tak říkáje železnější povahy, než jeho. Viděl jsem již jednou v Tobolsku jistou znamenitost toho druhu, bývalého loupežnického atamana. To bylo úplně divoké zvíře a stáli-li jste vedle něho, třeba jste ještě nevěděli, kdo je, instinkt vám napovídal, že stojí vedle vás strašná bytost. Ale tam jsem se hrozil duševní otupělosti. Jeho tělo tak mocně převládalo všechny jeho duševní schopnosti. že jste na první pohled poznali z jeho tváře, že mu zbyla jediné divá lačnost tělesných rozkoší, smyslnosti a vilnosti. Jsem přesvědčen, že i Koreněv – tak zvali onoho lotra – klesl by na duchu a zachvěl by se strachy před trestem, přesto, že byl schopen vražditi, aniž by při tom pohnul brvou.

Pravým opakem jeho byl Orlov. To bylo vtělené vítězství vůle nad tělem. Bylo patrné, že tento člověk mohl vládnouti sebou neobmezeně, že přezíral všeliká muka a všeliké tresty, a nebál se ničeho na světě. V něm jste pozorovali jedinou nekonečnou energii, touhu po činnosti, lačnost msty, touhu po dostižení vytknutého cíle. Byl jsem mimo jiné překvapen jeho podivuhodnou hrdostí. Pohlížel na všechno jaksi ku podivu s vysokou, aniž by se při tom snažil vystoupiti na chůdy, nýbrž jaksi zcela přirozeně. Mám za to, že by se nenašel na celém světě člověk, jenž by byl s to působiti na něho pouze svou autoritou. Na všechno pohlížel jaksi neočekávaně klidně, jako by nebylo na světě ničeho, co by ho mohlo překvapiti. A ačkoli mu bylo zcela zřejmo, že ostatní trestanci hledí na něho s úctou, přece se nikdy před nimi ničím nevynášel. A vždyť ješitnost a vychloubavost jsou přece vlastnostmi, společnými skoro všem trestancům bez výminky.

Orlov byl daleko ne hloupý, a jaksi podivně upřímný, ač nikoliv žvavý. Na mé otázky odpovídal mně bez okolků, že čeká, až bude zdrav, aby si co nejdříve odbyl zbytek trestu, a že se bál dříve, před počtím trestu, že ho nevydrží. „Ale nyní,“ dodal, mrknuv na mne, „je všechno v pořádku. Odbudu si zbývající počet ran, pak mne hned pošlou s ostatní četou do Nerčinska, a já cestou prchnu! Zcela jistě prchnu! Jen kdyby se záda honem zahojila!“ Celých těch pět dní čekal s netrpělivostí, kdy už bude moci požádati, aby ho propustili z nemocnice, jako vyhojeného. V té nedočkavosti býval někdy velmi směšný a veselý.

Pokusil jsem se dáti se s ním do řeči o jeho dobrodružstvích. Mrzel se trochu při takových otázkách, ale odpovídal pokaždé bez obalu. Ale když zpozoroval, že se probírám k jeho svědomí a snažím se vzbuditi v něm aspoň stopy lítosti, pohlédl na mne tak opovržlivě a tak hrdě, jako bych se byl najednou změnil v jeho očích v jakéhosi malinkého, hloupého kloučka, s nímž se ani nedá

rozmlouvati, jako se vzrostlým. Ba i cosi jako politování ke mně bylo patrné na jeho tváři. Za minutu se pak rozesmál nade mnou nejsrdečnějším smíchem, prostým všelike ironie, a já jsem přesvědčen, že později, když zůstal někdy sám a vzpomněl si na má slova, snad několikrát se dal ještě do smíchu.

Konečně ho propustili z nemocnice, ačkoli neměl záda ještě zcela zahojená; šel jsem se toho dne také hlásit, že jsem zdravý, a šli jsme pak z nemocnice spolu, já do káznice, on do strážnice vedle naší trestnice, kde byl uvězněn i dříve. Když jsme se loučili, stiskl mne ruku, což bylo s jeho strany důkazem vysoké důvěry. Myslím, že to učinil proto, že byl velice spokojen sám sebou i okolnostmi. Neboť ve skutečnosti mne musil přezírat a nemohl na mne hledět jinak, než jako na bytost pokořující se, slabou, žalostnou a v každém vzhledě nižší, než on. Druhého dne byl veden podruhé k trestu...

Když uzavřeli naši kasárnu, nabyl vnitřek její zvláštního jakéhosi rázu – rázu skutečného obydlí, domácího krbu. Teprve nyní mohl jsem pozorovat trestance, své soudruhy, zcela jako doma. Za dne mohou přijít každý okamžik do trestnice poddůstojníci, stráže a vůbec představení, a proto se všichni obyvatelé trestnice chovají jinak, jako by nebyli zcela klidni, jako by stále něco očekávali, stále se něčeho obávali. Ale sotva že byla kasárna uzavřena, ihned se všichni klidně uvelebili, každý na svém místě a skoro každý se dal do nějaké ruční práce. Sín se najednou osvětlila. Každý měl svou svíčku a svůj svícen, nejvíce dřevěný. Jeden se pustil do záplatování bot, druhý šil nějaký šat. Dusný vzduch v kasárně stával se každou hodinu těžším.

Houfek hýřilů přisedl v koute na boběčku ke koberci a pustil se do karet. Skoro v každé kasárně nalézal se trestanec, jenž měl pohotově malý, ošumělý, asi loket dlouhý kobereček, svíčku a strašně špinavé, zamaštěné karty. Vše to dohromady se nazývalo „majdan“. Majetník dostával od hráčů plat, okolo patnácti kopějek za noc; to byla jeho živnost. Hráči hráli obyčejně v cvik, jedníka a pod. Všechny hry byly hazardní. Každý hráč vysypal před sebou hromádku měďáků – všechno, co měl v kapse, a vstával se země buď, když prohrál všechno do poslední kopějky, anebo když obehrál soudruhy. Hra končila pozdě v noci, někdy trvala až do svítání, do toho okamžiku, kdy se otvíraly kasárny.

V naší síni, jako ve všech ostatních síních v celé trestnici, bývali také vždy žebráci, buď tací, kteří všechno propili a prohráli, anebo žebráci od přírody. Pravím „od přírody“ a pronáším slovo to s důrazem. Neboť mezi našim lidem, ať už v jakýchkoli okolnostech a za jakýchkoli podmínek vždycky se vskutku vyskytují a budou vyskytovat některé podivné osobnosti, obyčejně zkroušené, často do konce ne lenivé, kterým jest osudem předurčeno, že na věky věčné zůstanou žebráky. Vždycky zůstanou podruhy, vždy budou otrhaní, vždycky budou vyhlížeti jako zakřiknutí a stísnění a povždy budou u někoho ve službách, budou vykonávat něčí rozkazy, obyčejně rozkazy veselých kumpánů, nebo znenadání zbohatlých a povýšených osob. Jakýkoli podnik, jakákoliv iniciativa je pro ně soužením a obtíž. Jako by se byli už narodili s podmínkou, že sami nic nezačnou a budou jen posluhovat jiným, že nebudou žít podle své vůle, nýbrž budou tančiti podle cizí píšťalky. Jejich povoláním jest – konat věci, jim cizí. K tomu ke všemu žádná okolnost, žádný převrat je nemůže obohatit. Zůstanou povždy žebráky. Seznal jsem, že se podobné osoby nacházejí nejen mezi prostým lidem, nýbrž ve všech stavech, společnostech, stranách, časopisech a jednotách. Tak bylo i v každé kasárně, v každé trestnici, a jakmile se sesedl majdan, jeden z nich se hned dostavil k obsluze. Ostatně ani jeden majdan se nemohl obejít bez sluhy. Najímali ho obyčejně všichni hráči dohromady na celou noc za pět kopejek stříbra a hlavní jeho povinností bylo státi celou noc na stráž. Z větší části mrznel pět nebo šest hodin v předsíni po tmě při třicetistupňovém mraze a dával pozor na každé klepnutí, každé zazvonění, na každý krok po dvoře. Hlavní velitel pevnosti nebo stráže přicházeli do trestnice někdy dosti pozdě v noci, z ticha se příkradli a překvapili hráče, řemeslníky a uviděli přespočetné svíčky, jež bylo možno zpozorovat už ze dvora. Neboť když počal najednou rachotit zámek u dveří, vedoucích ze síně na dvůr, bylo už pozdě se schovávat, svíčky hasit a lehat na nary. Ale proto, že placený hlídač dostával po takovém překvapení od hráčů co proto, byly případy takové nehody velice řídké. Pět kopejek je ovšem i na trestnici plat směšně nepatrný; proto mne v trestnici naplňovala vždy podivením přisnost a bezohlednost nájemců, jak v tomto případě, tak i ve všech ostatních. „Dostal jsi

peníze, tedy služ!" To byl důvod, jenž nedovoloval nijaké námitky. Za vynaložený groš bral nájemce vše, co mohl vzít, bral, bylo-li možno, i to, co neměl, a ještě se stavěl, jako by činil milost najatému. Hráč, piják, rozhazující peníze v právo i v levo bez počítání, ošidil pokaždé svého služebného, a to jsem nepozoroval jen v trestnici, nejen u majdanu.

Pravil jsem již, že v kasárně přisedl skoro každý k nějakému zaměstnání, vyjma hráče; jen asi pět osob nezaměstnávalo se ničím; ti hned lehli spat. Mé místo na narách bylo hned u dveří. V druhém pořadí nar ležel naproti mně Akim Akimyč tak, že jsme se dotýkali hlavami. On pracoval asi do deseti nebo jedenácti hodin; lepil jakousi různobarevnou svítlnu, na kterou obdržel ze města objednávku za dosti slušný peníz. V hotovení svítilen byl mistrem; pracoval methodicky, nedávaje se vytrhovati. Když byl s prací hotov, všechno pořádně uklidil, rozestlal svou matraci, pomodlil se a slušně si ulehl na svou postel. Slušnosti a pořádku dbal podle všeho pedantsky až do nejmenších podrobností; pokládal se patrně za neobyčejně rozumného člověka, jako vůbec všichni tupí a obmezení lidé. Nelíbil se mně hned prvního dne, ačkoli se pamatuju, že jsem onoho prvního dne mnoho o něm přemýšlel, a nejvíce se divil tomu, že taková osobnost, místo aby se těšila všemožnému úspěchu na světě, octla se v trestnici. O Akimovi Akimyči budu ještě častěji mluvit.

Zatím však popíšu krátce stav celé naší kasárny. Čekal mne v ní mnoholetý pobyt a to byli samí moji budoucí spolubydlatelé a soudruhové. Pochopitelně, že jsem je zpytoval s lačnou zvědavostí. Na levo od mého místa, na narách, bylo umístěno několik horalů z Kavkazu, kteří sem byli posláni většinou za loupež a sice na různé lhůty. Byli to dva Lezginci, jeden Čečenec a tři dágestanští Tataři. Čečenec byl zasmušilý, mrzutý člověk; skoro s nikým nemluvil a po svém okolí pohlížel stále s nenávistí, zamračeně a s jízlivým, zlostně posměvačným úsměvem. Z Lezginců jeden byl už stařec s dlouhým, tenkým, hrbatýmnosem, hotový loupežník na první pohled, Za to druhý, Nurra, způsobil na mne hned prvního dne velmi potěšitelný, milý dojem. Byl to ještě mladý člověk, postavy nevysoké, zavalitý jako Herkules, plavovlasý s jasně modrýma očima, s tupýmnosem, s obličejem jako Čuchonka, a s nohama zkřivenýma od stálé druhdy jízdy na koni. Celé jeho tělo bylo sesekáno a zraněno bodáky a kulkami. Patřil k pokojným obyvatelům Kavkazu; ale neustále potají odjížděl k válečným horalům a spolu s nimi přepadal Rusy. V trestnici všichni ho měli rádi. Byl vždycky veselý, ke všem přívětivý, pracoval bez reptání, byl spokojený, jasněho vzezření, ačkoli s opovržením často pohlížel na ošklivost a nečistotu života v trestnici a býval rozhořčen až do hněvu každým zlodějstvím, podvodem, opilstvím a vůbec vším, co bylo nečestné. Svárů však nepůsobil; jen se odvracel s opovržením. Sám on za celou dobu svého pobytu v trestnici neukradl ničeho, nedopustil se ani jediného potupného skutku.

Nurra byl velice nábožný. Modlitby konal svatě. V postní dni před mohamedánskými svátky postil se jako fanatik, a celé noci proklečel na modlitbách. Všichni ho měli rádi a věřili v jeho poctivost. „Nurra je lev," říkali trestanci; tak mu i zůstalo příjmení „lev". Byl zcela přesvědčen, že až si odbude svůj trest v káznici, dovolí mu vrátit se na Kavkaz, a žil tou jedinou nadějí. Mám za to, že by zemřel, kdyby byl zbaven své naděje.

Upoutal mou pozornost hned prvního dne mého pobytu v trestnici. Nebylo možná nevšimnouti si jeho dobré, sympatické tváře mezi zlými, zasmušilými a posměvačnými tvářemi ostatních trestanců. V první půl hodině, hned jak jsem přibyl do trestnice, jda kolem mne, poklepal mi na rameno a dobrosrdečně se mí usmál do očí. Nemohl jsem z počátku pochopit, co by to znamenalo. Mluvil po rusky velmi špatně. Brzy na to opět ke mně přistoupil, a opět, usmívaje se, udeřil mě přátelsky na rameno. Pak zas a zas, a tak to trvalo tři dni. To znamenalo s jeho strany, jak jsem se dovtípl a jak jsem později též zvěděl, že jemu mne líto, že cítí, jak mne těžko seznamovati se s káznicí, že mně chce prokázati své přátelství, dodati mně síly a ubezpečiti mne své ochrany. Dobrý a naivný Nurra!

Dagestanští Tataři byli tři, všichni byli vlastní bratři. Dva z nich byli už starší, ale třetímu, Aleji, nebyly více než dvacet dva roky, a na pohled byl ještě mladší. Na narách měl místo právě vedle mne. Jeho krásná, otevřená, rozumná a spolu dobrosrdečná tvář poutala k sobě mé srdce hned od prvního setkání, i byl jsem velice, rád, že mne dal osud za souseda jeho a ne někoho jiného. Celá jeho duše se

zračila na jeho krásném, ano možno říci překrásném obličejí. Úsměv jeho byl tak důvěrný, tak dětsky dobrosrdečný; velké černé oči byly tak měkké, tak laskavé, že jsem pokaždé pocítil zvláštní radost, ba útěchu v zármutku a tesklivosti, kdykoli jsem pohlédl na něho. Mluvím bez nadsazování. Jeden ze starších bratří – měl starších bratří pět; dva byli poslání z trestu do jakéhosi závodu – poručil mu kdysi, aby vzal šašku,¹² sedl na koně a jel s ním na jakousi výpravu. Úcta k starším je v rodinách horalů tak veliká, že se chlapec nejen neodvážil, aby se optal, kam pojedou, nýbrž ani mu nepřišla podobná otázka na mysl. Starší pak měli za zbytečno, aby mu to sdělovali. Tak vyjeli na loupež, majíce v úmyslu vyčkatí u cesty a oloupiti bohatého arménského kupce. A tak se skutečně stalo: povraždili vojenský průvod, zabili Arména a zmocnili se jeho zboží. Ale věc se vyradila, vzali do vazby všech šestero, zavedli vyšetřování, dokázali jim zločin, odsoudili a poslali je na Sibiř na nucenou práci. Jedinou milostí, kterou dal soud Alejovi, bylo, že mu zkrátil lhůtu trestu: byl poslán na Sibiř na čtyři léta. Bratří ho milovali velice a sice spíše jakousi otcovskou láskou, než bratrskou. Byl jim útěchou ve vyhnanství, a jakkoli byli z pravidla zasmušilí a mrzutí, vždycky se usmáli, když na něho pohlédli, a když se s ním dali do řeči (což se stávalo zřídka a krátce, jako by ho pořád ještě pokládali za chlapce, s nímž nelze mluvit o vážných věcech), tu přísné jich tváře se vyjasnily a já se dovtipoval, že s ním rozprávěli o něčem žertovném, skoro dětském; aspoň po každé na sebe pohlédli a dobromyslně se usmáli, když vyslechli jeho odpověď. Sám on se však skoro ani neodvažoval dáti se s nimi do řeči: tak veliká byla jeho k nim úcta.

Těžko pochopiti, jak si mohl tento chlapec po celou dobu svého vězení zachovati takovou měkkost srdce, jak si mohl vypracovati takovou přísnou čestnost, takovou upřímnost, přichylnost a nezhrubnul a nezkazil se. Byla to ostatně pevná, stabilní povaha, přes to, že se na pohled zdála měkkou. Později jsem to poznal důkladně. Byl cudný, jako nevinná panenka, a číkoliv ošklivé, cynické, špinavé nebo nespravedlivé, násilné jednání v trestnici rozněcovalo oheň nelibosti v jeho krásných očích, jež se při tom stávaly ještě krásnějšími. Avšak hádkám a sporům se vyhýbal, ač nebyl jinak z těch, kdo by si dal ublížiti beztrestně a dovedl si zjednati právo. Avšak jak praveno, neměl s nikým sporů; všichni ho měli rádi a byli k němu laskaví.

Ke mně byl Alej z počátku pouze zdvořilý. Ale pomalu jsem s ním počal rozmlouvat; naučil se za několik měsíců výborně mluvit po rusky, čeho nedocílili jeho bratří za celou dobu svého vězení. Shledal jsem v něm neobyčejně rozumného hocha, neobyčejně skromného a zdvořilého, jenž také už mnoho přemýšlel. Vůbec řeknu hned z předu: pokládám Aleje za člověka daleko ne obyčejného, a na své setkání s ním vzpomínám jako na jedno z nejpříjemnějších setkání za svého života. Jsou povahy již od přírody tak krásné, tak velice Bohem nadané, že pouhá myšlénka, že by se někdy mohly změnit ve svůj neprospěch, se vám zdá nemožnou. O ně se nikdy nebojíte. Nebojím se ani teď o Aleje. Kde as je nyní?..

Kdysi, již dosti dlouho po mém příchodu do trestnice, ležel jsem na narách a těžké myšlénky mne kroužily hlavou. Alej, vždycky pilný a pracovitý, nebyl právě ničím zaměstnán, ač bylo ještě záhy spát. Měli právě svůj mohamedánský svátek a proto nepracovali. Ležel s rukama pod hlavou a také o něčem přemýšlel. Najednou se mne optá:

„Co, je ti velmi těžko nyní?“

Pohlédl jsem na něho pln zvědavosti, a tato nenadálá, přímá otázka zdála se mně podivnou od Aleje, vždy tak jemnocitného, vždy opatrného, vždy rozumného v srdci; ale když jsem si ho všimnul pozorněji, shledal jsem v jeho tváři tolik tesklivosti, tolik zármutku, způsobeného vzpomínkami, že jsem ihned poznal, že jemu samému bylo nad míru těžko, a sice právě v tých okamžik. Sdělil jsem mu, čeho jsem se domyslel. Alej si vzdychnul a truchlivě se pousmál. Mně se líbil jeho úsměv, vždy něžný a srdečný. Kromě toho, když se pousmál, odkrýval dvě řady zubů jako perly, jichž kráse by mohla záviděti první krasavice celého světa.

¹² Šaška je kavkazská šavle zvláštního tvaru.

„Řekni mně, Aleji; vid' že's přemýšlel právě o tom, jak slaví u vás v Dagestaně dnešní svátek? Tam je asi veselo?"

„Ano," odvětil s nadšením a oči jeho zazářily. „Ale jak to víš, že jsem přemýšlel právě o tom?"

„Jak bych nevěděl! Co, je tam lépe než zde?"

„Ach, proč to říkáš ..."

„Jaké květy u vás nyní kvetou, hotový ráj!"

„O – ach! Raději nevzpomínej." On byl velice rozčilen.

„Poslechni, Aleji! Měl jsi sestru?"

„Měl, proč se ptáš?"

„Musí býti krasavicí, je-li podobna k tobě."

„Co já! Ona je taká krasavice, že v celém Dagestanu není krásnější. Ach jak krásna je moje sestra! Neviděl jsi takové krásy! I moje máť byla krasavice."

„A ráda tě měla matička?"

„Ach, co to mluvíš! Ona dojisty zemřela nyní hořem pro mne. Já byl její zamilovaný syn. Milovala mne víc než sestru, více než všechny ostatní... Dnes ve snách ke mně přišla a plakala nade mnou."

Alej umlk' a ten večer nepromluvil už ani slova více. Ale od té doby vyhledával pokaždé příležitost, aby si mohl pohovořit se mnou, ačkoli z úcty, kterou choval ke mně nevím proč, nikdy nezačínal mluvit první. Ale byl velmi rád, když jsem ho oslovil. Vypτάval jsem se ho na Kavkaz, na jeho dosavadní život. Bratří mu nepřekáželi, aby se mnou hovořil, ano bylo jim to i příjemno. Ba, když pozorovali, že si čím dále, tím více oblibuju Aleje, sami se stávali ke mně laskavějšími.

Alej mně pomáhal při práci, posloužil mně, čím mohl, v kasárnách, a bylo viděti, že mu působí potěšení, mohl-li mně aspoň v něčem uleviti, nebo se mně něčím zavděčiti. V této jeho snaze, zavděčiti se, nebylo ani sebe menšího ponížení, ani vyhledávání jaké výhody, nýbrž byl to vřelý, přátelský cit, s nímž se přede mnou již netajil. On měl mimo jiné značné vlohy k různým mechanickým pracím; naučil se řádně prádlo šítí, boty spravovati, a později se přiučil, na kolik bylo možno, řemeslu truhlářskému. Bratří ho chválili a byli na něho hrdi.

„Poslouchej, Aleji," pravil jsem mu kdysi; „proč se nenaučíš čísti a psátí po rusky? Víš, jak se ti to může později hoditi zde v Sibiři?"

„Velmi rád bych. Ale u koho se mám učit?"

„Což je zde málo gramotných? Chceš-li, já sám tě naučím!"

„Ach, nauč, buď tak dobrý!" Zdvihl se při tom dokonce na narách a prosebně složil ruce, pohlížeje na mne.

Dali jsme se do učení hned následujícího večera. Měl jsem ruský překlad Nového Zákona, knihu to, jež v trestnici nebyla zapovězena. Bez slabikáře, pouze z této knihy, naučil se Alej za několik neděl velmi dobře čísti. Za tři měsíce už rozuměl úplně spisovnému jazyku. Učil se ohnivě, náruživě.

Jednou jsme spolu přečetli celé „kázání na hoře". Zpozoroval jsem, že Alej některá místa onoho kázání vyslovuje jaksi se zvláštním citem.

Optal jsem se ho, líbí-li se mu, co četl?

Vzhlédl bystře na mne a ruměncem mu zbarvil tváře.

„Ó ano!" odpověděl. „Isa je svatý prorok, Isa mluvil boží slova! Jak je to krásné!"

„A co se ti nejvíce líbí?"

„To, kde praví: odpouštěj, miluj, neubližuj, a nepřátele miluj.

Ach, jak krásně mluví!"

I obrátil se k bratřím, kteří poslouchali náš rozhovor a počal jim horlivě cosi vypravovati. Rozmlouvali dlouho a vážně mezi sebou a kývali hlavami na znamení souhlasu. Pak se obrátili ke mně s vážně milostivým, to jest čistě muslimanským úsměvem, jež velice miluju, a sice právě pro jeho vážnost, a dotvrdili, že Isa byl boží prorok a že činil veliké zázraky; že vytvořil ze hlíny ptáče, dechnul na ně a ptáče se dalo do letu... a že to i v jejich knihách napsáno. Mluvíce to, byli zcela

přesvědčení, že mně činí velikou radost, chválí-li Isu, Alej pak byl nad míru šťasten, že se bratří odhodlali a učinili mně onu radost,

Psaní také šlo neobyčejně dobře. Alej si opatřil papír – mně nedovolil, abych jej koupil za své peníze – péra, černidlo a za nějaké dva měsíce se naučil výborně psát. To překvapilo dokonce i jeho bratry. Hrdost a spokojenost jejich neznaly mezí. Oni nevěděli, čím se mně mají odvděčiti. Při robotě, jestliže jsme náhodou pracovali pohromadě, jeden přes druhého mně pomáhali a pokládali si to za štěstí. O Alejovi ani nemluví. Miloval mne snad tolik, jako bratry. Nikdy nezapomenu, jak odcházel z káznice. Odvedl mne za kásárnu, tam se mně vrhnul na krk a dal se do pláče. Do té doby nikdy mne nelíbal a neplakal. „Ty's učinil pro mne tolik, tolik jsi učinil,“ pravil, „že by otec můj, matka by pro mne tolik neučinila; ty's mne učinil člověkem, Bůh ti odplatí, a já na tebe nikdy nezapomenu...“

Kde as, kde je nyní můj dobrý, milý, milý Alej!

Kromě Čerkesů byla v našich kasárnách ještě celá skupina Poláků, tvořících zcela zvláštní rodinu, nikterak se skoro nestýkající s ostatními trestanci. Pravil jsem již, že pro své stranění se ostatních, pro svou nenávisť k trestancům ruským byli sami také ode všech nenáviděni. Byly to povahy utýrané, choré; bylo jich celkem šest. Někteří z nich byli lidé vzdělaní; o nich promluví zvlášť a podrobně později. Od těchto jsem za posledních let svého pobytu v káznici dostával časem nějaké knihy. První kniha, kterou jsem přečetl, způsobila na mne hluboký, podivný, zvláštní dojem. O těch dojmech budu vypravovali někdy zvlášť. Pro mne byly příliš zajímavé, ačkoli jsem přesvědčen, že mnohým budou zhora nepochopitelné. Avšak nezkusil-li člověk některých věcí, nemůže o nich souditi. Povím jen, že ujma v potřebách mravních působí hůře, než všeliké útrapy fyzické. Prostý člověk, přijde-li do káznice, přijde do své společnosti, snad dokonce do společnosti pokročilejší, než je sám. Ztratil ovšem mnoho – rodný kraj, rodinu, všechno – ale společnost zůstává pro něho tatáž. Člověk vzdělaný, jemuž se podle zákona přisuzuje týž trest, jako člověku prostému, ztrácí často nepoměrně více, než tento. On musí potlačiti v sobě všechny své potřeby, všechny návyky; musí vstoupiti do společnosti, která mu nedostačuje, musí si přivykati dýchat jiným vzduchem... On je rybou, vytaženou z vody na písek ... A proto často trest, vyměřený všem stejně po zákonu, stává se pro něho desateronásobně trapnějším. Toť pravda... ba i v tom případě, kdyby se vše týkalo pouze hmotných návyků, jichž se musí v trestnici vzdáti.

Poláci tedy tvořili zvláštní, uzavřenou skupinu. Bylo jich šest, a bydleli pohromadě. Ze všech trestanců naší kasárny měli rádi pouze jednoho žida, a to snad jen proto, že je bavil. Našeho židáčka měli ostatně rádi též jiní trestanci, ačkoli se mu rozhodně všichni bez výjimky posmívali. Byl sám jediný mezi námi a já si ani nyní ještě nemohu na něho vzpomenouti, abych se nemusil smáti. Pokaždé, když jsem na něho vzhlédl, přicházel mně na mysl Gogolův židáček Jankel z Tarasa Bulby, který když se svlekl, ubíraje se se svou židovkou na lože do jakési bedny, byl vždy hrozně podoben kuřeti. Isaj Fomič, náš židáček, podobal se oškubanému kuřeti, jako dvě kapky vody. Byl to člověk už ne mladý, mohlo mu býti okolo padesáti let, byl nízké postavy, slaboučký, lstivý, ale zároveň rozhodně hloupý. Byl drzý a vypínavý, ale při tom strašně bojácný. Byl samá vráska; na čele a na tvářích měl znamení, jež mu kat vypálil na pranýři. Nikterak jsem nemohl pochopiti, jak mohl vydržeti šedesát ran důtkami. Přišel do káznice pro vraždu.

Měl schovaný recept, jež mu od lékaře opatřili jeho souvěrci hned po pranýři. Dle toho receptu mohl si dát, upravit mast, po které by za dvě neděle zmizela vypálená znamení. V káznici však nesměl oné masti použiti, a proto čekal, až uplyne jeho dvanáctiletá lhůta vězení, načež, až vyjde z káznice a bude internován v Sibiři, měl v úmyslu použiti svého receptu. „Jinak bych se nemohl oženit,“ vysvětloval mně při jisté příležitosti; „já se chci na každý způsob oženit.“

Byli jsme spolu dobří přátelé. Býval vždy v nejlepším míře. V káznici se mu žilo lehce. Byl vyučen zlatnickému řemeslu, a poněvadž ve městě zlatníka nebylo, měl neustále plno objednávek, následkem čehož byl zbaven těžké práce. Rozumí se, že byl zároveň i lichvářem a půjčoval na úroky a na zástavy peníze celé trestnici. Přišel do káznice dříve než já, a jeden Polák mně vylíčil jeho příchod

podrobně. Je to velice směšná historie, ale povím ji až později, neboť o Isaji Fomičovi budu mluvit nejdříve ještě.

Ostatní lid v naší kasárně záležel ze čtyř starověrců, starců a písmáků, k nimž patřil i kmet ze Starodubských osad; dále ze dvou nebo tří Malorusů, lidí zasmušilých; z mladoučského trestance s jemnou tvář a tenounkým nosem, dvacet tři léta starého, ale zahubivšího už osm duší; z hloučku penězokazů, z nichž jeden bavit svými šprýmy celou naši kasárnu; konečně z několika pošmourných, zasmušilých osobností, oholených a zohavených, mlčelivých a závistivých, hledících s nenávistí z pod obrví kolem sebe a odhodlaných hledět tak, mračiti se, mlčeti a nenávidět ještě dlouhá léta – celou dobu svého vedení.

Vše to jen se přede mnou mihnulo onoho prvního, smutného večera mého nového života – mihnulo se uprostřed dýmu a kouře, za nadávek a nevýslovného cynismu, v nesnesitelně zapáchajícím vzduchu, za řinčení okovu, za proklínání a nestydatého smíchu. Ulehl jsem na holá prkna, složiv si pod hlavu své šaty – podušky jsem ještě neměl – přikryl se kožichem, ale dlouho jsem nemohl usnouti, ač jsem byl celý utýrán a zkrušen všelikými hrůznými a neočekávanými dojmy tohoto prvního dne. Ale nový život můj teprve začínal. Mnoho mne ještě v budoucnosti očekávalo takových věcí, na něž jsem si nikdy nepomyslel, jichž jsem netušil...

V

První měsíc.

Čtvrtého dne po příchodu do trestnice bylo mně poručeno, abych šel na práci. Nezapomenu na tento první den práce, ač se mně v prodlení jeho nepříhodilo pranic neobyčejného, ovšem jestliže nespustíme s myslí, že jinak celé mé postavení vůbec bylo neobyčejné. Ale byl to také jeden z prvních dojmů, a já si všímal v tu dobu ještě dychtivě všeho. Všechny ty první tři dni jsem strávil v nejtrapnějších pocitech. „Hle, konec mé dráhy: jsem v káznici!“ opakoval jsem si každou minutu. „Hle, přístav můj na mnohá, dlouhá léta, můj koutek, do něhož vstupuju s takovým nedůvěřivým, s takovým bolestným pocitem. A kdo ví? Snad až mně bude po mnoha letech opouštětí ho, ještě mně ho bude líto!“ dodal jsem nikoli bez příměsi onoho škodolibého citu, jenž se zmůže časem na tolik, že má zapotřebí schválně drásati svou vlastní ránu, jako by si přál těšiti se vlastní bolestí, jako by vědomí celé velikosti neštěstí bylo vskutku slastí. Myšlénka, že by mně někdy mohlo býti líto onoho koutku, naplnila mne samého úžasem; již tehdy jsem tušil, v jak hrozné míře může člověk něčemu přivyknouti. Ale vše to bylo teprv věcí budoucnosti, a prozatím kolem mne bylo všechno mně nepřátelské a strašné... třebaš ne všechno, ale, rozumí se, mně se tak zdálo. Ta divá zvědavost, se kterou si mne prohlíželi moji noví soudruhové trestanci, jejich zvýšená přísnost vzhledem k nováčkovi z rodu šlechtického, jenž se neočekávaně objevil v jejich společnosti, přísnost, jež časem přecházela div ne v nenávist – vše to mne tak utýralo, že jsem si sám už přál práce co nejdříve, jen abych honem poznal a zakusil veškeru svou bídu jedním rázem, abych počal žíti týmž životem, jako všichni oni, abych se co nejdříve vpravil do společné koleje se všemi ostatními.

Rozumí se, že jsem tehda nezpozoroval, ba ani nepodezříval mnohé, co jsem měl před samým nosem; mezi okolnostmi nepřátelskými netušil jsem ještě věcí radostných. Ostatně několik přívětivých, laskavých osobností, s nimiž jsem se setkal již za těchto tří dní, dodaly mně prozatím mnoho odvahy. Ze všech nejlaskavějším a nejprívětivějším byl ke mně Akim Akimyč. Mezi zasmušilými a nenávistnými tvářemi ostatních trestanců nemohlo mně ujiti též několik dobrých a veselých. „Všude jsou lidé zlí, a mezi zlými i dobří,“ pomyslíl jsem si honem pro vlastní útěchu; „kdo ví? snad tito lidé nejsou dokonce v takové míře horší, než ti ostatní, kteří zůstali tam za trestnicí.“ Myslíl jsem si to a sám jsem si kýval hlavou k té myšlénce; ale – můj Bože! – kdybych jen byl věděl tehda, jak pravdivou byla i tato myšlénka!

Byl tu na příklad jistý člověk, jehož jsem teprv po mnoha, mnoha letech poznal úplně; a přece byl se mnou a neustále nedaleko mne skoro po celou dobu mého vězení. Byl to trestanec Sušilov. Jakmile jsem se zmínil nyní o trestancích, kteří nebyli horší než jiní, hned jsem si nevolky vzpomněl na něho. On mně posluhoval. Ostatně měl jsem ještě jiného služebníka. Akim Akimyč odporučil mně hned od samého počátku, v prvních dnech jednoho z trestanců, jménem Osipa, který prý mně bude za třicet kopejek měsíčně vařiti zvláštní stravu, když už se mne tak přičí jídlo komisní, a mám-li prostředky, abych si objednal své zvláštní. Osip byl jeden ze čtyř kuchařů, kteří podle přání trestanců byli komandováni do našich dvou kuchyní, ačkoliv jinak záviselo úplně od jejich vůle, chtějí-li přijati nebo odmítnouti tuto volbu; a jestli že ji přijali, mohli se jí třeba hned zítra opět vzdáti. Kuchaři na práci nechodili a povinnost jejich záležela v pečení chleba a vaření ščí. Neříkali jim u nás kuchař, nýbrž kuchařka (v ženském rodě), ale nikoli snad z opovržení, neboť do kuchyně se volil lid rozumný a dle možnosti poctivý – nýbrž jen tak ze žertu a naši kuchaři se proto pranic nemrzeli.

Osipa volili skoro pokaždé a tak byl po několik let skoro bez ustání „kuchařkou“. Povinnosti té vzdával se jenom na krátký čas, když se mu již mnoho zastesklo a spolu se v něm vzmohla touha po pašování vodky. Byl to člověk vzácné poctivosti a tichosti, ač se dostal clo trestnice pro podloudnictví. Byl to týž podloudník, týž vysoký, silný chlapík, o kterém jsem se už zmínil; všeho se bál, zejména metly, byl zkroušený, pokorný, ke všem laskavý, s nikým se nikdy nepohádal, ale nebyl s to, aby nepašoval vodku přes všechnu svoji zbabělost; bylť vášnivým podloudníkem. Spolu s

ostatními kuchaři měl také zavedený obchod s vodkou, ač ne v takých rozměrech, jako Gazin, protože neměl smělosti, aby vložil do obchodu tak veliký kapitál.

S tímto Osipem žil jsem vždy v míru. Co pak se týče prostředků, aby člověk mohl mít svou zvláštní stravu, k tomu jich nebylo příliš mnoho zapotřebí. Nechybím, řeknu-li, že měsíční výdaje na mou stravu obnášely všeho všudy rubl stříbra, rozumí se kromě chleba, jenž byl komisní, a někdy kromě ščí, měl-li jsem už příliš veliký hlad, neboť se mně ošklivily, což ostatně skoro úplně přestalo později. Obyčejně jsem si kupoval kousek masa, libru na den. V zimě bylo u nás maso po půl kopějce. Pro maso na trh chodil některý z invalidů, z nichž byl v každé kasárně jeden pro udržování pořádku, a kteří sami dobrovolně vzali na sebe povinnost, chodit každodenně na trh kupovat čeho třeba pro trestance, a nebrali za to skoro nijakého platu, leda tak nějakou maličkost. Činili to pro svůj vlastní pokoj, neboť jinak by s trestanci nevydrželi. Takým způsobem přinášeli tabák, cihlový čaj, maso, preclíky a jiné a jiné, vyjma snad jen vodu. Vodky na nich nežádali, ač je časem vodkou uctívali

Osip mně upravoval po několik let stále jedno a totéž, kousek pečeného masa. Jak bylo upečeno, to jest ovšem jiná otázka, ale o to nešlo. Pozoruhodno je to, že jsem s Osipem v prodlení několika let nepromluvil skoro ani dvou slov. Mnohokrát jsem se s ním dával do řeči, ale on jako by nebyl způsobilým k rozmluvě: pousměje se, nebo řekne ano či ne a dost. Bylo až podivno patřiti na toho Herkula s povahou sedmiletého dítěte.

Ale kromě Osipa posluhoval mně ještě Sušilov. Nenajímá jsem ho a nevyhledával jsem ho. Sám jaksi mne vyhledal a oddal se mně k službám; ani se nepamatuju, kdy a jak se to přihodilo. Počal mně práti prádlo. Za kasárnami, schválně za tím účelem, byla zřízena veliká jáma na pomeje. Nad jamou v erárních korytech se pralo prádlo trestanců. Kromě toho vynalézal si Sušilov sám tisíce různé povinnosti, aby se mně zavděčil: opatroval můj čajník vařící vodou, vyřizoval různá poručení, shledával pro mne, čeho bylo třeba, nosil mou kazajku do správy, mazal mně boty čtyřikrát za měsíc; vše to vykonával bedlivě, spěšně, jako by na něm ležely Bůh ví jaké povinnosti – slovem připoutal úplně svůj osud k mému a všechny mé starosti přijal na sebe. Nikdy na příklad neříkal: „Máte tolik a tolik košil, vaše kazajka je roztržena“ a pod., nýbrž vždycky: „Máme nyní tolik a tolik košil, naše kazajka je roztržena.“ Sledoval zrovna každý můj pohled a zdá se, že to pokládal za hlavní úkol svého života. Řemesla, čili jak trestanci říkají, rukomesla neměl nijakého, a zdá se, že jen ode mne si vydělal nějakou tu kopejku. Platil jsem mu, mnoho-li jsem mohl, tedy babkami, a přece byl vždy úplně spokojen. Nebyl s to, aby někomu neposluhoval, a myslím, že si zvolil mne hlavně proto, že se mnou bylo snáze se srovnati a že jsem platil poctivěji. Byl jedním z těch, kteří nikdy nemohli zbohatnouti a zlepšiti své postavení, kteří se dávali najímati k hlídání majdanů, stojíce celé noci v předsíni na mraze, dávající pozor na každý šelest na dvoře pro případ, kdyby přišel velitel pevnosti a dostávali za to po pěti kopějkách stříbra div ne za celou noc, a po případě, když prozívali a dali se překvapiti prohlídkou, přicházeli o všechno a odpovídali svými zády! Však jsem už o nich vypravoval. Charakteristickým pro ony lidi bylo, že pokořovali do nejvyšší míry svou osobnost vždycky, všude a div ne přede všemi, a při společných záležitostech hrávali ani ne druhé, nýbrž teprve třetí úlohy. Všechno to leželo už jaksi v jejich povaze.

Sušilov byl velice politování hodný člověk, naprosto pokorný a ponížený, skoro zastrašený, ač ho nikdo u nás nebil; byl už od přírody jaksi zastrašený. Bývalo mně ho vždy velice líto. Ba nemohl jsem na něho ani pohlédnouti bez lítosti. Ale proč mně ho bylo líto – sám bych nemohl odpověděti. Rozmlouvati také jsem s ním nemohl; také neuměl rozprávěti. Bylo patrné, že mu to působí velikou obtíž a teprve tehda oživoval, když jsem mu, chtěje učiniti konec řeči, dal něco na práci, nebo jsem ho požádal, aby došel, aby doběhl někam. Byl jsem posléze přesvědčen, že mu tím působím radost. Nebyl ani vysoký, ani malý postavy, nebyl ani hezký ani šeredný, ani hloupý ani chytrý, ani mladý ani starý, trochu důlkovitý, trochu plavovlasý. Něco příliš určitého nebylo nikdy lze o něm říci. Ledá jedině: jak se mně zdá a jak jsem se mohl dovítiti, náležel k té skupině, jako Sirotkin, a náležel k ní jedině pro svou zastrašenost a pokornost. Trestanci se mu někdy posmívali a sice proto, že cestou, ubíraje se v zástupu trestanců na Sibiř, směnil se a sice směnil se za červenou košili a za rubl stříbra.

Pro tuto nepatrnou cenu, za kterou se prodal, se mu trestanci právě smáli. „Směnití se“ znamená zaměnití si s někým jméno a následovně i jeho osud. Jakkoli podivným se zdá něco takového, jest to přec jen holá pravda a za mých dob mezi trestanci, ubírajícími se na Sibiř, byl obyčej ten ještě v plné síle, byl posvěcen podáním a určitými, známými formálnostmi. Zprva jsem tomu nikterak nemohl uvěřiti, ale konečně mně nezbylo, než uvěřiti hotové události.

Děje se to následujícím způsobem. Na Sibiř táhne na příklad skupina trestanců. Jdou tu všelijací: i do káznice, i do dolů, i prostě tací, kteří se z přinucení usadí na Sibiři: všichni jdou společně. Někde cestou, dejme tomu v Permské gubernii, některý z deportovaných si přeje, směnití se s jiným. Na příklad nějaký Michajlov, odsouzený pro vraždu nebo pro jiný těžký zločin, má za nevýhodné, aby se dal zavřítí na dlouhá léta do káznice. Dejme tomu, že je chlapík zchytralý, prohnáný, ví co a jak; nuže tento Michajlov si vyhlídne z téže skupiny někoho sprostnějšího, přihlouplejšího, pokornějšího, jemuž je vyměřen trest poměrně lehký, na příklad do dolů na málo let, nebo nucené usazení v Sibiři, anebo třeba také do káznice, ale s kratší lhůtou. Konečně vypátrá Sušilova. Sušilov pochází z panské čeledi a je poslán pouze za osadníka. Prošel už půldruhého tisíce verst, rozumí se, je bez kopějky peněz, protože Sušilov nikdy nemůže míti ani kopějky, jde celý vysílený, znavený, živě se pouze komisní stravou, a nemaje jediného sladšího sousta, třeba jen občas; jde v pouhém komisním obleku, přisluhuje všem za nepatrný peníz. Michajlov se dá se Sušilovem do řeči, seznámí se s ním, třeba i spřátelí, a konečně na některé stanici ho uctí vodkou. Posléze mu učiní návrh: nechce-li se sním směnití? Že prý on, Michajlov, tak a tak, je odsouzen vlastně ani ne do káznice, nýbrž do jakéhosi „zvláštního oddělení“. Je to sice také káznice, ale zvláštní, tedy něco lepšího.

O „zvláštním oddělení“, dokud ještě trvalo, nevěděli ani všichni úředníci, jako na příklad v Petrohradě. Byl to takový od jiných odloučený a zvláštní koutek v jednom Sibiřském koutě, a tak málo obydlený (za mne bylo v něm asi sedmdesát osob), že bylo těžko vypátrati jeho stopu. Setkával jsem se později s lidmi, kteří sloužili v Sibiři a znali ji, a kteří zvěděli o „zvláštním oddělení“ ponejprv ode mne. Ve „Svodě zákonů“ napsáno o něm všeho všudy šest řádek: „Zařizuje se při té a té káznici Zvláštní oddělení pro odsouzené za nejtěžší zločiny a sice na dobu, dokud nebude v Sibiři zřízena káznice s nejtěžšími pracemi.“ Ba ani trestanci z tohoto „Oddělení“ nevěděli, na čem jsou; jsou-li v něm „na věky“ nebo jen na čas? Lhůta se neurčovala; řečeno: do té doby, dokud nebude zřízena káznice s nejtěžšími pracemi a dost; tedy z káznice do káznice.

Není divu, že ani Sušilov ani kdo jiný v celé skupině neměl o tom ponětí, nevyjímaje ani samého Michajlova, jenž mohl míti jakýs takýs pojem o zvláštním oddělení leda z porovnání se svým neobyčejně těžkým zločinem, za který už sebral, běhaje ulicí, tři nebo čtyři tisíce ran. Dovtípl se tedy, že ho na pohodlné místo asi neposílají. Sušilov však odsouzen, aby se stal z přinucení osadníkem; čeho si může ještě přát? „Nechtěl bys se směnití se mnou?“ navrhuje mu Michajlov. Sušilov je nachmelen; duše je prostoučké, je pln vděčnosti k Michajlovu za jeho laskavost a proto se bojí něčeho mu odepřítí. Mimo to slyšel od trestanců, že je možno se směnití, že i jiní si vyměňují jména, následovně že není pranic neobyčejného a neslýchaného. Shodnou se.

Nesvědomy Michajlov, těžce z neobyčejné prostoty Sušilova, koupí si u něho jméno za červenou košili a za rubl stříbra, což mu doručí ihned před svědky. Druhého dne Sušilov vystřízliví, ale Michajlov ho opojí znova; a pak těžko brátí slovo zpět: přijatý rubl stříbra jest už propit a červená košile v krátkce na to také. Nechceš býti Michajlovem, tedy vrať peníze. A kde má vzítí Sušilov celý rubl stříbra? Nevrátí-li však, ostatní trestanci ho přinutí, aby vrátil: na to se v artělich hledí přísně. A mimo to, když slíbil, ať dostojí slovu – i na tom bude artěl státi. Sic ho utýrají. Sbijou ho, snad dokonce zabijou; aspoň mu tím vyhrožují.

A opravdu, kdyby artěl dopustila třeba jen jednou nezdržení slova v podobné záležitosti, přestal by zvyk směny jmen. Bude-li možno se odřící daného slibu, a zrušiti uzavřený trh i tehdy, když peníze byly vyplaceny – kdož pak bude potom plniti převzatou povinnost? Slovem – to je záležitost společná, artělní a proto jsou trestanci v těchto věcech velice přísní. Sušilov vidí konečně, že není více možná

se zřící a odhodlá se, že bude se vším souhlasiti. Věc se oznámí celé skupině; je-li třeba koho umlčeti dárky, učiní se, podobně, je-li třeba koho uctiti vodkou. Ostatním trestancům jest ovšem lhostejno, půjde-li Michajlov nebo Sušilov k čertu na rohy; a pak vodka je vypita, uhostili je, budou tedy mlčet.

Na nejbližší stanici se na příklad vyvolávají jména; přijde řada na Michajlova: „Michajlov!“ Sušilov se ozve: „Já!“ – „Sušilov!“ Michajlov zvolá: „Já!“ a jdou dále. Nikdo o tom více již nepromluví. V Tobolsku trestance třídí; Michajlova pošlou za osadníka do některé vsi a Sušilova za zvýšeného dozoru vedou do zvláštního oddělení. Dále není už nijaký protest možný; a mimo to jakým způsobem by se podaly díky? Kolik let by trvalo vyšetřování? Co by dostal za tento podvod? A kde jsou konečně svědkové? Zaprou, kdyby se i našli. Konec konců bude tedy, že Sušilov za rubl stříbra a za červenou košili přijde do „zvláštního oddělení“.

Trestanci se Sušilovu posmívali ne proto, že se směnil (ačkoli k osobám, jež se z lehčí práce směnily k těžší, chovají vždy opovržení, jako vůbec ke všem hlupákům, kteří si zadali), nýbrž proto, že vzal za to jen červenou košili a rubl stříbra; plat přec jen příliš nepatrný. Obvyčejně se dějí směny za větší sumy, ovšem jen poměrné. Platívá se až několik desítek rublů. Ale Sušilov byl tak zkroušený, tak pokorný a nicotný v očích všech, že ho jaksi neuznávali ani za hodna, aby se mu posmívali.

Dlouho jsem bydlel společně se Sušilovem, několik let již. Ponenáhlu ke mně přilnul neobyčejně; nemohl jsem toho ovšem nepozorovati, a proto jsem i já k němu přivykl. Ale jednou – nikdy si toho nemohu odpustiti – nesplnil jakési mé prosby, ačkoli si právě před tím u mne vypůjčil peníze a já byl tak bezcitným, že jsem mu to vytknul: „Vidíte, Sušilove, peníze brát umíte, ale sloužiti nechcete.“ Sušilov ani nemukl, doběhl pro mou záležitost, ale stal se najednou jaksi truchlivým. Minuly dva dni. Myslím si, není možná, aby to bylo následkem mé výtky.

Věděl jsem, že jakýsi trestanec, Anton Vasiljev, důtklivě ho upomínal o jakýsi nepatrný dluh. „Nemá dojista peněz, a mne se bojí požádat,“ myslil jsem si. Třetího dne mu tedy pravím: „Sušilove, vy jste mne chtěl tuším požádati za peníze pro Antona Vasiljeva? Tu máte.“ Seděl jsem tehdá na narách a Sušilov stál přede mnou. Byl, jak se zdálo, velice překvapen, že jsem mu sám nabídl peněz, že jsem si sám vzpomněl na jeho peněžité nesnáze, a sice tím více, že si za poslední doby vybral, jak se mu asi zdálo, příliš mnoho ode mne, tak že si ani nemohl činiti naději, že bych mu dal ještě něco. Pohleděl tedy na peníze, pak na mne, najednou se však obrátil a odešel.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.